

TIJDSCHRIFT

=

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

TIJDSCHRIFT
=

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

**BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.**

ONDER REDAKTIE VAN

J. E. ALBRECHT.

EN

K. L. VAN SCHOUWENBURG.

DEEL XXV.

**BATAVIA,
W. BRUINING & Co.**

**'s HAGE
M. NIJHOFF.**

1879.

BIJDRAGE
TOT DE
GESCHIEDENIS
VAN HET
INLANDSCH ONDERWIJS
IN
NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

(Vervolg van Deel XVI, bladz. 80.)

~~~~~
Het inlandsch onderwijs in de residentie
Timor in 1871.

ROTTI.

Het inlandsch schoolonderwijs op het eiland *Rotti* is aan zeer vele wisselingen onderhevig geweest. Nu eens was dat eiland als met scholen overdekt en dan weder zocht men er te vergeefs naar eene school; nu eens was het schoolwezen aldaar eene Regeringszaak, dan weder werd het eene particuliere onderneming om later op nieuw eene Regeringszaak te worden.

Het oudste bericht omtrent de Rottinesche scholen, dat ik heb kunnen vinden, dagteekent van het jaar 1756 en is vervat in

een brief van den Koepangschcn predikant, *C. M. Walstorff*, gerigt aan den Gouverneur-Generaal *J. Mossel*, volgens welk schrijven te dien tijde alle negorijen op Rotti eene school rijk waren.

De O. I. Compagnie schijnt aan die scholen nagenoeg niets ten koste te hebben gelegd. Want de schoolgebouwen werden toen, evenals nu, door de bevolking opgerigt en de onderwijzers werden in de 18^e eeuw door de radja's, zooals 't heette, maar eigenlijk door den kleinen man onderhouden, evenals nu nog de onderwijzers bij de zoogenaamde kampongscholen op Rotti. De verstrekking van eenige Maleische bijbels en psalmboeken, welligt niet eens gratis, schijnt nagenoeg alles geweest te zijn, wat de O. I. Compagnie voor die scholen heeft gedaan, zoodat men, in weerwil van gemis aan berigten ter zake, gerust mag aannemen, dat 't met die scholen allertreurigst was gesteld. Van tijd tot tijd kwamen predikanten op Rotti om te doopen en lidmaten aan te nemen, maar deze geestelijken gaven zoo weinig onderrigt, „dat het mogelijk beter ware,” schreef *Mr. W. van Hogendorp* in 1778, „hen [de Rottinezen] te laten „in eene volkomene onwetenschap” (1).

Op een „Algemeenen Staat der scholen in Neerlandsch-Indië, „zoo als zig dezelve bevonden op den 31^{en} Augustus 1779,” — de oudste van die scholen bekende, hoezeer nog onuitgegeven statistiek, — komen „ten eilande Rotti” vier scholen voor, t. w.

in de negorij	Termano	met	35	leerlingen.
„ „ „	Thie	„	187	„
„ „ „	Lolie [Lôlè]	„	70	„
„ „ „	Timo	„	53	„
	totaal		345	leerlingen.

Omstreeks het begin dezer eeuw was van de zoogenaamde Compagnie's scholen op Rotti niets meer te vinden.

Nadat gedurende ruim twintig jaren geen Christenleeraar Koepang had bezocht, kwam aldaar in 1819, op uitnoodiging van

(1) Verhandelingen Bataviaasch Genootschap, III, 422 (3de druk).

den Resident *Hazaart* de zendeling *R. le Bruijn*, aan wien het allengs gelukte op Rotti weder 5 scholen op te rigten ⁽¹⁾.

Het noodige geld voor deze scholen bekwam *le Bruijn* door zoogenaamd vrijwillige bijdragen van de Rottinesche radja's tot een door hem opgericht schoolfonds ten bedrage van ± f 700 's jaars. Vele moeilijkheden werden met de inning dier bijdragen ondervonden, waarom de Resident van Timor, *Spanoghe*, aan de Rottinesche radja's verbood verder deel te nemen aan het schoolfonds. Eershalve ontsloeg hen dientengevolge het hulp-zendinggenootschap te Koepang (praeside *le Bruijn*) van hunne belofte ten aanzien van jaarlijksche contributiën aan het schoolfonds.

In 1829 overleed *le Bruijn* en werd te Koepang als zending vervangen door *Ter Linden*, die korten tijd na zijn optreden als zoodanig aan het hoofdbestuur van het Javaasch medewerkend zendinggenootschap te Batavia een brief schreef, „vervuld met kommerlijke bedenkingen wegens het aanstaand verval der inlandsche scholen in de residentie Timor, indien in het onderhoud van derzelver meesters niet eenigermate van gouvernementswege voorzien werd.” De Regering betaalde namelijk wel de inlandsche onderwijzers op de Ambonsche eilanden met f 6, f 8 à f 10 's maands, maar niet hunne collega's op de Timorsche eilanden. Op voorstel van bedoeld hoofdbestuur besloot daarop de Regering bij resolutie van 4 September 1829, N°. 9, aan 16 inlandsche schoolmeesters te Timor (*sic*) toe te leggen ieder eene toelage van f 6 's maands, welk besluit echter op Rotti nimmer toegepast schijnt te zijn.

Ter Linden overleed reeds in 1832 en kon dientengevolge voor het onderwijs niet veel doen, maar zijn opvolger *Heijmering* bragt in 1837 weder eene school op Rotti en wel in de negorij Lando tot stand, geholpen door den Resident van Timor, *D. W. van der Dungen Gronovius*, waarna allengs meer scholen

(1) De Oosterling, II, bladz. 14 en 35.

volgden, zoodat Rotti in 1842 niet minder dan 10 scholen rijk was. Ook vestigden zich voor korteren of langeren tijd eenige zendelingen op Rotti, die zich met de scholen bemoeiden.

De leermiddelen waren inmiddels door de zorg van de zendelingen *le Bruijn* en *Heijmering* vermeerderd, maar volgens mijne bescheiden meening niet verbeterd, — zij 't slechts, omdat de door die zendelingen, grootendeels uit het Hollandsch, vertaalde schoolboeken (eigenlijk tractaatjes) vervat zijn in eene, niet alleen voor den Rottinees, maar voor elken oningewijde in het Bijbelsch-Maleisch onverstaanbare taal. Eene opgave van de titels dier boeken, welke door de zendelingen slechts tegen betaling verstrekt werden, wordt hierachter als bijlage aangetroffen.

De onderwijzers werden toenmaals (1837—1851) uitsluitend door het zendelinggenootschap bezoldigd, hetgeen daarin van Begeringswege werd tegemoet gekomen door den afstand van het was, dat de Rottinezen verplicht waren aan de Regering te leveren (1). Deze aangelegenheid moet, maar mij is medege-deeld, bij een gouvernementsbesluit geregeld zijn, maar wijl ik dat besluit niet heb kunnen vinden, heerscht deswege eenige onzekerheid. In April 1848 vernietigde een hevige orkaan nagenoeg alle bijen op Rotti, ten gevolge waarvan de levering van was, dat vroeger in gunstige jaren eene waarde van circa f 2000 had, voor de bevolking uiterst moeilijk werd. De Inspector van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, van *Rhijn*, schafte daarom tijdens zijn verblijf op Rotti den 11^{den} Julij 1857 de bewuste levering af.

Met het jaar 1851 begon een nieuw tijdperk van achteruitgang voor het schoolonderwijs op Rotti, doordien het zendelinggenootschap, zooals 't heette, wegens de destijds gebrekkige en ongeregelde communicatie met Java zijne missie op Rotti introk. Alle scholen vervielen dientengevolge, behalve

---

(1) Het genootschap betaalde ook het tractement van den Posthouder, die voor het geregeld ter schole komen der kinderen en voor de inning van het was te zorgen had.

die te Lólè, Bilba en Ringgo, welke de radja's dier plaatsen, zoo goed mogelijk, doch desniettemin op hoogst gebrekkige wijze aan den gang hielden. De leermiddelen waren de boeken, enz., welke de zendelingen hadden achtergelaten, en de onderwijzers ontvingen sedert Julij 1851 in producten een schamel tractement (*soesoen*) van de radja's.

Het was niet belangstelling in het onderwijs, noch zorg voor het heil hunner ondergeschikten, welke de radja's van Lólè, Bilba en Ringgo scholen in stand deden houden, maar alleen de zucht om zich daardoor bij de "*Mai-Bapa* (ouders) *Kompani*" (het Gouvernement) aangenaam te maken. Deze was ook eene van de redenen, waarom zij en andere radja's later kampongscholen hebben opgericht.

In dien fatalen toestand vond Ds. *Buddingh* bij zijne inspectie in 1855 de overblijfselen van het vroegere zendingswerk op Rotti.

Eigenmagtig had de Resident van Timor, Jkhr. *F. van Cappellen*, reeds last gegeven om de scholen te heropenen, maar het was gemakkelijker zoodanig ijdel bevel uit te vaardigen, dan het te doen naleven. Er waren op Rotti geen meesters, geene schoolgebouwen, geene leermiddelen meer; hoe zouden dus de Rottinezen aan zoodanig bevel gevolg geven?

Buddingh begreep, dat de Regering moest helpen; maar in plaats van voorstellen in te dienen, geschikt om het schoolwezen op Rotti op eene behoorlijke wijze in te rigten, bepaalde hij zich tot het voorstel om de 18 scholen, welke vroeger op Rotti hadden bestaan (ten regte 10) weder op te rigten, — d. w. z. de zelfbesturende radja's te gelasten 18 schoolgebouwen, 18 onderwijzerswoningen, tafels, banken, enz., enz., te doen maken, — de onderwijzers uit 's lands kas te bezoldigen en eenig geld tot aankoop van leermiddelen beschikbaar te stellen.

Hiermede meende hij voor het Rottinesche schoolwezen genoeg gedaan te hebben. Vanwaar de schoolmeesters moesten komen, welke leermiddelen gebruikt zouden worden, enz., enz., zulks liet hij aan anderen en het toeval over.

De Regering verleende alsnu bij besluit van 8 Mei 1857, N°. 4, magtiging tot de wederoprigting van 18 scholen voor inlandsche christenen op Rotti; tot de bezoldiging van de onderwijzers bij die scholen uit 's lands kas met *f* 4380 's jaars; en tot de beschikbaarstelling van eenig geld tot aankoop van leermiddelen, welk geld in 1862 een weinig vermeerderd is (¹).

Ten gevolge van evengenoemd besluit verzezen allengs weder scholen op Rotti. In December 1857 waren reeds in werking de scholen te Dengka, Ti, Dioe, Bilba, Oipau, Ringgo, Lando en Korbafo. In 1860 klom het aantal scholen tot 15 door de toevoeging van scholen te Baä, Oinalè, Kèka, Talai, Lelenoek, Termano en Lôlè, maar eerst in 1861 werd haar aantal voltallig.

Het grootste bezwaar lag in het vinden van onderwijzers, die eigenlijk in het geheel niet te vinden waren. Men behielp zich echter met hetgeen men opsporen kon, ten gevolge waarvan totaal ongeschikte sujetten aan het hoofd van scholen werden geplaatst.

Die scholen bestaan nog heden ten dage en zijn sedert 1861 vermeerderd met zoogenaamde kampongscholen, d. w. z. scholen in kampongs buiten de hoofdnegorijen van de 17 radjasschappen, waarin Rotti tegenwoordig verdeeld is, opgericht en onderhouden op last van de radja's, deels ten gevolge van aandrang van zendelingen, deels uit naijver onder de radja's onderling, deels uit de zucht dier radja's om aan de Regering, die zij zich als eene liefhebster van scholen voorstellen, te behagen, — derhalve gemeentescholen, waarmede de Regering tot nog toe nagenoeg geene bemoeienis heeft.

Betrekkelijk veel mutatie heeft onder die scholen plaats

(¹) Aangezien voor de geheele residentie Timor eene som tot aankoop van leermiddelen is aangewezen, kan moeilijk gezegd worden, hoeveel daarvan aan Rotti ten goede komt. Toen de Subcommissie van onderwijs te Koepang in 1862 verzocht die som tot *f* 1000 's jaars te verhoogen, adviseerde de Hoofdc commissie van onderwijs slechts *f* 500 toe te staan.

gehad, omdat haar bestaan of verdwijnen hoofdzakelijk afhing van de luimen van een radja.

Ik heb dientengevolge in April 1871 op Rotti gevonden de onderstaande scholen :

Rijken.	Negorij- of gouverne- mentsscholen.	Kampong- of gemeente- scholen.	Aantal leerlin- gen volgens de schoollijst.	Gemiddeld aan- tal der dagelijks opgekomen leer- lingen.	Aanmerkingen.
Baä	Baä	"	119	± 50	
Lelain	Lelain	"	50	12—20	
Dengka	Dengka	"	120	40—70	
"	"	Inak	70	20—30	
"	"	Gonggo	45	15—20	
Oinale	Oinale	"	118	50—60	
"	"	Fedo	30	14—18	
Dèla	Dèla	"	80	20—30	
Ti	Ti	"	184	± 60	
"	"	Engang	59	± 40	
"	"	Okenèka	55	± 30	
Lôlè	Lôlè	"	200	60—100	
"	"	Koeli	112	20—30	
"	"	Toeaboena	100	30—50	
Kéka	Kéka	"	114	40—50	
Talai	Talai	"	104	20—40	
Bokai	Bokai	"	41	13—17	
Lelenoek	Lelenoek	"	46	12—15	
Dioe	Dioe	"	87	30—50	
Bilba	Bilba	"	166	60—90	
"	"	Oi-oeloe	119	40—60	
"	"	Oi-Soeti	32	16—20	
Oipau	Oipau	"	101	70—80	
"	"	Batoe-Sodan	51	± 30	
Ringgo	Ringgo	"	220	100—115	
"	"	Hoeroe-oin	39	10—25	
"	"	Ni-i-oin	21	10—15	
Lando	Lando	"	109	25—50	
Korbaffo	Korbaffo	"	114	40—70	
"	"	Bioek	110	30—50	
"	"	Soe-oe-hoe	90	30—60	
Termano	Termano	"	193	70—100	
"	"	Sosédalé	100	?	
"	"	Baudalé	78	± 30	
Totaal	18 scholen	16 scholen	3277	—	

Al deze scholen gelijken op elkaar als twee druppelen water zoodat 't onnoodig is ze ieder afzonderlijk te beschrijven. Wan-

neer men één daarvan heeft gezien, kan men zeggen ze alle gezien te hebben. Slechts het grooter of kleiner aantal leerlingen en de meerdere of mindere geschiktheid van den onderwijzer maken eenig, maar in het wezen der zaak niets afdoend verschil. De kampongscholen zijn in alle opzichten nog gebrekiger dan de negorij- of gouvernementsscholen.

De schoolgebouwen zijn overal ruwe loodsen, rustende op weinig of in het geheel niet behakte boomstammen. Eene omwanding van *bèbak* (bladstelen van den gewang-palm) is tusschen de buitenste rij palen aangebragt, maar reikt niet tot aan het dak, zoodat licht en lucht van alle zijden kunnen binnendringen. Het dak is van *roempoet fi* (alang-alang) of van gewang-bladeren. De vloer is, zooals de natuur die heeft gemaakt.

Hoe weinig oogelijk die schoolgebouwen ook zijn, toch kunnen zij voor het daarmede beoogde doel vrij wel gebruikt worden. Ook zijn zij vooralsnog in harmonie met de huizen en hutten, welke men op Rotti aantreft. Zij zijn ondoelmatig voor het ophangen van kaarten, schoolprenten, enz., waartoe de lage omwanding geene gelegenheid oplevert.

Bij den ingang van de meeste scholen zag ik eene gong hangen, waarop geslagen werd om de schooljeugd bij elkaar te roepen. Eene kleine metalen klok deed dezelfde dienst bij een paar andere scholen.

Aangezien nagenoeg alle schoolgebouwen ook als kerk gebruikt worden, vindt men daarin geregeld een preekstoel, die er meestal allercurieust uitziet.

Minder doelmatig dan de schoolgebouwen, ja in de meeste scholen totaal ongeschikt, is het meubilair. Nergens zag ik nog zulke lompe, onbruikbare tafels en banken; en meermaalen kon ik niet begrijpen, hoe iemand op zulke tafels kon schrijven of op zulke banken zitten. Geen schaaf heeft ooit dat meubilair glad gemaakt en een spijker zal men in alle schooltafels en banken van Rotti te vergeefs zoeken. Ik vond tafels, waarvan de pooten uit vier boomtakken en het blad uit

ruwe, nevens elkaar gelegde latten, verkregen door het splijten van een toeak-boom, bestonden. In een paar scholen zag ik schuinsche tafels, maar, aangezien men geene latten daaraan wist te bevestigen, had men eene zeer dikke plank uitgekapt, zoodanig dat aan het onderinde eenig hout was overgebleven, waartegen papier en boeken konden rusten. Het zou der moeite waard zijn eene dergelijke tafel als eene curiositeit in een museum van nijverheid te bewaren.

De Rottinees zelf is niet bij magte hierin verbetering aan te brengen, want zijne timmerkunst staat daartoe nog op te lagen trap. Hij kan slechts op eene gebrekkige wijze met *taka* (kleine bijl) en *parang* (kapmes) omgaan. Banken en tafels zijn voor zijn timmermanstalent veel te fijne zaken om die, zelfs eenigermate, behoorlijk te kunnen vervaardigen.

Een merkwaardig contrast met het overige schoolmeubilair vormen de schoolborden op ezels, welke in 1864 of 1865 van Batavia naar Rotti zijn gezonden en in 1871 over het algemeen nog in goeden staat verkeerden. In 1869 zijn die borden op last van den Resident van Timor door een opzigter van den waterstaat op nieuw geverfd. De schoolmeesters hebben middelen uitgedacht om die borden, zonder aanwending van verf, daar zij die niet bezitten, zwart te maken, t. w. met gebrande klapperschillen, met het sap van zekeren boom (pohon kaak) en met andere verfstoffen. Die wijze van zwart maken is echter zoo gebrekkig, dat desniettemin de borden geregeld eenmaal 'sjaars van landswege moeten worden geverfd. Slechts éénmaal, hoogstens tweemalen, kan men een op Rottinesche wijze zwart gemaakt bord gebruiken, want de kleurstof blijft aan alles hangen, wat met het bord in aanraking komt.

Op enkele plaatsen heb ik in de scholen een voorwerp aangetroffen, dat als kast tot berging van leermiddelen gebruikt werd. Het geleek echter meer op eene ruwe, overeind staande doodkist, dan op eene kast.

De leermiddelen, welke in 1871 in de Rottinesche scholen gebruikt werden, bestonden uit een 13tal Maleische boekjes,

uit schrijfvoorbeelden, een weinig papier, schrijfplanken van *kajoe diditè* (eene witte en tamelijk zachte houtsoort), leien, griffels, stalen en veerenpennen, inkt (zoowel Europesche als door Rottinezen met behulp van *tauik* (indigo) of van *daun do-doa* (dôtô) gemaakte), een weinig krijt, eenige potlooden, slechte, van bamboe gemaakte linialen, op linnen geplakte, doch niet verniste mappes van *von Sydow* en, in vijf scholen, wereldglobes.

De boeken waren de navolgende:

- a. Barang hhikajat deri dalam perdjandjian lama dan baharuw;
- b. Barang hhikajat jang terlebeh berguna deri dalam Elkitab;
- c. Roskott, kitab pembatjaän;
- d. Tjeritera torat dan indjil;
- e. Graafland, . kitab batja akan manusija, binatang, l. l.;
- f. Bahwa ini kitab pada menjataken deri hal djenis-djenis ilmoe kapandajan orang Airopa;
- g. Ini hhikajat sa-orang kanakh^r, bernama Henri serta dengan pengasohnja;
- h. Tjonto ^r hhisab, no. 1 — 4;
- i. Gonggrijp, ilmoe hitoengan;
- j. Tjonto ^r hhisab guna sekalijen anakh jang hendak beladjar hitongan akan bilangan^r perpoelohan dan perbahagi-bahagian bijasa;
- k. Kitab midras awleh H. Wester;
- l. Kitab hedja dan batja, no. 1 — 3;
- m. Ini kitab pada menjatakan dari pada permoeloean beladjar mengedja dan membatja soerat ^r Malajoe.

Van deze boeken, althans van de meeste, was een tamelijk voldoende voorraad in de Rottinesche scholen voorhanden. Ook bewaarde de Posthouder nog vele exemplaren te zijnen huize, behalve van Gonggrijp's ilmoe hitoengan.

Vroeger moet 't dikwerf met den voorraad leerboeken in de Rottinesche scholen allertreurigst gesteld zijn geweest. In 1862 behielpen zich te Dioe 40 leerlingen met 2 exemplaren van het

zoogenaamd Hoog-Maleische testament en te Dela had men niets meer dan enkele bladzijden van Tachmu-l-takhhikl (?!), van het vraagboekje van Brink en van de geschiedenis van Jozef, zorgvuldig tezamen genaaid, doch sommige bladen het onderste boven. „De zendingsvereiniging te Koepang”, schreef *Donse- laar* in 1863, „die in de behoefte der inlandsche scholen tracht „te gemoet te komen door het verschaffen van de benoodigde „schoolartikelen tegen goedkooper prijs, zond in het vorige „jaar eene hoeveelheid leesboekjes, leien, griffels en papier naar „Rotti. Het geheel werd door den posthouder in de verschil- „lende regentschappen verdeeld naar gelang der behoefte en „daarbij de som bepaald, door iederen radja voor zijn aandeel „te voldoen. De radja's lieten deze som door de bevolking „opbrengen, verdeelden de leesboekjes onder de volwassenen en „behielden het papier voor zich. Leien en griffels kwamen „alleen in handen der scholieren (1).”

Zoolang geene Rottinesche schoolboeken bestaan en indien de voorraad ter Landsdrukkerij zulks toelaat, zoude ik het aantal soorten van Maleische boeken in de Rottinesche scholen gaarne met eenige andere vermeerderd zien om afwisseling te brengen in de lectuur der Rottinesche schooljeugd, die gewoonlijk $\pm$ 8 jaren achtereen de scholen bezoekt. Nu moet zij uit gebrek aan voldoende leesstof hetzelfde boekje tien-, ja twintigmaal overlezen.

Papier, stalen pennen, griffels, inkt en potlooden koopen de onderwijzers van den Posthouder en verkoopen die weder aan hunne leerlingen, niet voor geld, want dat is op Rotti nog zoo goed als onbekend, — althans niet in dagelijksch gebruik, — maar voor kippen, eieren, klappers, pinang-noten en dergelij- ke. Vele onderwijzers geven bij gelegenheid van de zeldzaam voorkomende schoolinspectie door een Europeaan aan de beste schrijvers hunner school eenig papier ten geschenke om althans eenig schriftuur op papier te kunnen vertoonen. Zij bekosti-

(1) Verslag Inl. Onderwijs 1863 bladz. 131, 132.

gen ook zelve het papier, noodig voor schoollijsten, enz., welke zij verplicht zijn elk kwartaal door tusschenkomst van den Posthouder, aan den Resident van Timor in te dienen. In het oostelijk deel van Rotti waren kort voor mijne komst aan eenige scholen ettelijke schrijfboeken uitgedeeld, bekostigd uit de zoogenaamde *pembrian*, d. w. z. het geld, verzameld bij gelegenheid van het doopen, trouwen, enz. van inlandsche Christenen. Ook vertelde men mij te Bilba, dat aldaar de opbrengst der schoolboeten besteed werd tot aankoop van schoolbehoefden. Vroeger werd dat geld onder den penoeloeng en de mandoers verdeeld. Voor de waarheid van dit berigt durf ik evenwel niet instaan, aangezien er hoegenaamd geene controle op de schoolboeten bestaat.

Leien koopen de radja's van den Posthouder, aan wien een goede voorraad daarvan door den hulpprediker *Donselaar*, die ze in Nederland op verzoek van den Resident van Timor besteld had, ten verkoop is toegezonden.

Boeken, schrijfvoorbeelden, krijt en de bovenbedoelde kaarten en globes zijn de eenige leermiddelen, welke de Rottinesche scholen gratis van de Regering hebben ontvangen.

De onderwijzers op Rotti zijn tegenwoordig allen inboorlingen des lands. Geen Ambonees wordt daar meer, zoo als vroeger, in die betrekking gevonden; en dit gemis is vooral geen ongeluk voor Rotti. Want behalve dat de Ambonesche onderwijzers op Rotti moesten werkzaam zijn onder een hun vreemd volk, wiens taal zij niet verstonden, schijnen zij daar over het algemeen meer kwaad dan goed gedaan te hebben.

Curieuse verhalen omtrent de vroegere onderwijzers op Rotti zijn mij medegedeeld. Zoo vond o. a. de zendeling *Jackstein* bij zijne eerste komst in 1860 in de school te Termano een onderwijzer, *Jozeph Kiki* genaamd, die in de school rondliep met een kalotje op het hoofd en een pijp in den mond. Voor een Europeschen onderwijzer zoude dit niets bijzonders zijn, maar voor een inlandschen docent zijn dit al zeer vreemde gewoonten. Op de vraag van den zendeling, wat zijne leerlingen

geleerd hadden, liet hij hen zich op eene rij scharen en kommandeerde daarop, als waren zij soldaten, in gebroken Hollandsch: „geeft acht! oogen regts! regtsomkeert! marsch!” waarop de geheele troep zoo snel mogelijk de school uitliep. De vrouw van dien zoogenaamden onderwijzer, die bij dit spektakel tegenwoordig was, klaagde aan den heer *Jackstein*, dat haar man zoo lui was en aan de kinderen niets leerde, waarop deze in woede ontstoken, haar in de school en in tegenwoordigheid van den zendeling een pak slagen gaf.

Een thans ontslagen onderwijzer van de school te Oinale, een bejaard man, *Frans Kolloh*, had de gewoonte zijn matje in de school mede te brengen, waar hij het op eene tafel uitspreidde, daarop ging liggen en zich door schoolkinderen het hoofd liet krabben, zonder zich verder om de school, de kinderen en hunne lessen te bekommeren.

Dergelijke sujetten worden tegenwoordig niet meer onder de Rottinesche schoolmeesters aangetroffen, maar toch hebben zij nog weinig te beteekenen. Niet dat onder hen geene regtschappen mannen worden gevonden, die woekeren met de weinige talenten, welke zij bezitten, en hunne pligten zoo naauwkeurig, als men zulks van een weinig beschaafden inlander kan verwachten, vervullen; maar zelve hebben zij niet veel geleerd en kunnen derhalve op hunne beurt niet veel en niets goed, niets methodisch aan hunne leerlingen leeren. Wat zij weten, hebben zij grootendeels in eene dergelijke school, als waarin zij les geven, geleerd; verder hebben zij het een en ander van de zendingen en posthouders gehoord of in eenig Maleisch boek, dat zij magtig hebben kunnen worden, gelezen. Het is hun volstrekt niet kwalijk te nemen, dat zij nog op een zoo laag standpunt staan, want de gelegenheid om zich meer en beter te ontwikkelen heeft hun totaal ontbroken. Zeker is 't, dat van hen over het algemeen bij eene goede leiding veel te maken valt, zoodat bij de oprigting van eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Koepang de verbetering en ontwikkeling van het schoolwezen op Rotti in dit

opzicht verzekerd is. De Rottinees is nog een natuurmensch, een groot kind, dat echter in de meeste gevallen uitmuntende geestesgaven bezit, die slechts op leiding en ontwikkeling wachten.

Opvallend is, hoezeer de meeste Rottinesche onderwijzers door kleeding en manieren zich gunstig van hunne landgenooten onderscheiden. Hunne huizen zijn ook anders en eenigszins beter ingerigt dan de gewone Rottinesche woningen.

Indien zij met den radja van het rijk, waarin zij werkzaam zijn, op een goeden voet leven, hebben zij meestal veel invloed. Sommige hunner maken daarvan wel eens misbruik, maar zij worden alsdan verplaatst of ontslagen.

Een onderwijzer der 1ste klasse ontvangt *f* 25,— 's maands, een onderwijzer der 2de klasse *f* 20,— en een onderwijzer der 3de klasse *f* 15,—. Sedert 1862 (¹) zijn eenige negorijen, waar talrijk bezochte scholen worden gevonden, aangewezen als de standplaatsen van onderwijzers der 1ste klasse. Minder bevolkte scholen erlangen een onderwijzer der 2de of 3de klasse; en deze regeling is eene der voornaamste redenen, waarom zoo dikwerf onderwijzers op Rotti van standplaats moeten veranderen, iets, dat in de meeste gevallen zeer nadeelig op het onderwijs terugwerkt.

In de school te Ti zijn twee helpers, ondermeesters (*penoeloeng*), werkzaam; in andere scholen, maar niet in alle, één helper. Die helpers worden door de radja's aangesteld en bezoldigd, d. w. z. zij krijgen aan pinangnoten, sirih en dergelijke eene waarde van ± *f* 20,— per jaar (²). Hunne bezoldiging loopt op de verschillende plaatsen zeer uiteen, omdat die geheel afhankelijk is van de willekeur der radja's. Soms krijgen zij niets en moeten alsdan leven van de opbrengst hunner tuinen of van hetgeen zij op eene andere wijze weten magtig te worden.

(¹) Besluit van den Resident van Timor dd. 25 Junij 1862, no. 14/577.

(²) Men geloove niet, dat de radja's zelve zulks uit hun eigen voorraad geven. Die voorraad blijft onaangeroerd. Het is de kleine man, wien zulks eenvoudig wordt afgenomen.

Aan de gouvernementsscholen op Rotti zijn ook verbonden één of meer mandoers, wier pligt het is de niet ter schole komende kinderen derwaarts te drijven. Deze ruwe, gewoonlijk met een dunnen rotan gewapende kerels, die zich niet ontzagen in mijne tegenwoordigheid de kinderen duchtig te ranselen kunnen echter zeer goed gemist worden. In hunne plaats kan elk kamponghoofd des morgens de schoolkinderen, in zijne kampong woonachtig, verzamelen en onder geleide van een volwassene, bij beurten, naar de soms een paal en meer verwijderde school doen brengen. Op aanraden van den zendeling *Jackstein* gebeurde dit in 1871 reeds sedert eenige jaren te Oinale.

De leerlingen der Rottinesche scholen zijn zoowel jongens als meisjes, zoowel kinderen van 5 en 6 jaar, als huwbare jongelingen en jonge dochters van 16 tot 18 jaar ⁽¹⁾.

Het aantal leerlingen, dat eene school bezoekt, is nagenoeg onveranderlijk, omdat 't uitsluitend van de willekeur van den radja afhangt. Indien deze heeft bepaald, dat 50, 100 of 200 kinderen de school zullen bezoeken, dan worden even zoovele kinderen aangewezen en op de schoollijst (*daftar*) ingeschreven. Slechts naijver op een anderen radja, die meer kinderen naar de school zendt of een gril van den vorst brengt verandering in dat aantal. Indien leerlingen om eenige geldige reden de school verlaten, zorgt de radja, dat andere kinderen hunne plaatsen innemen.

Men kan zich schier geen denkbeeld maken van de tirannij, welke in dit opzigt op Rotti heerscht; eene tirannij, die geheel in harmonie is met het ellendige, beneden alle kritiek slechte bestuur, dat daar door zoogenaamd onafhankelijke vorstjes gevoerd word. Aan de ouders wordt niet gevraagd, of zij wenschen, dat hunne kinderen de school bezoeken; volstrekt niet; de radja zegt, dat de kinderen naar de school moeten

---

(¹) Een Ambonsche onderwijzer te Ringgo, leerling van den predikant te Ambon *Kam*, met name *Talahatu* wilde voor ettelijke jaren slechts volwassenen in de school toelaten, hetgeen eens ten gevolge heeft gehad, dat eene vrouw in de school is bevallen.

gaan, — en zij gaan. Omgekeerd worden zij niet van het schoolbezoek ontslagen, omdat zij genoeg geleerd of een te hoogen onderdom voor de school bereikt hebben, maar alleen omdat de radja zulks goed vindt. De magt van de radja's over de gouvernementsscholen is veel te groot, maar zulks kan niet anders, zoolang die scholen gevestigd blijven in landen van zelfbesturende vorsten.

Indien een Rottinees bij magte is een paard of karbouw aan zijn radja te geven, met het verzoek, dat zijn kind van de school ontslagen moge worden, al is dat kind nog jong en in geen opzicht volleerd, krijgt hij geregeld zijn zin. In zulke gevallen worden andere kinderen van armere ouders onder de namen van ontslagen leerlingen in de school binnengesmokkeld.

Telkens en telkens loopen de schoolkinderen, zelfs met hunne ouders, naar een ander rijk over om aan den schooldwang te ontkomen en leven dan van hetgeen zij op eene eerlijke wijze krijgen of anders rooven kunnen, tot dat zij zich ergens weder gevestigd hebben. Er zijn gevallen bekend, dat troepen van weggelopen schooljongens paarden en karbouwen hebben gestolen, geslacht en opgegeten. Ten einde zulke overloopers aangenaam te stemmen om ze bij zich te houden (hoe meer volk des te meer aanzien en voordeel voor den radja) zorgt de radja van het rijk, waarheen de overlooper is gevlugt, dat die kinderen niet op de schoolrol worden ingeschreven. Zelf heb ik te Dèla een vijftal dergelijke overloopers van Termano ontmoet, die alzoo van het eene einde van het eiland naar het andere waren getrokken en voornemens waren, indien zij eene *béro* (kano) konden magtig worden, naar een naburig eilandje, Poeloe Dau geheeten, over te steken. Om aan de school te ontkomen heeft voor eenigen tijd te Dèla een meisje getracht zich den hals af te snijden, waarin zij echter door anderen is verhinderd. Het heeft haar niets geholpen, want ik zag haar met een groot litteken nog in de school te dier plaatse. Te Bilba had men de schoolkinderen, in afwachting mijner komst, drie dagen in de school opgesloten om

ben bij elkaar te houden. Een kind begon dientengevolge in mijne tegenwoordigheid van honger te weenen.

In vroegere jaren, toen de scholen in handen der zendelingen waren, is nog meer pressie op het schoolgaan uitgeoefend dan in 1871. De school te Ti telde toenmaals 500 à 800 leerlingen, die te Termano meer dan 600 enz., enz. In 1846 had dan ook de toenmalige Resident van Timor aan de zendelingen verlot gegeven de ouders te verplichten hunne kinderen naar de school te zenden ⁽¹⁾; en zoodanig verlot had te dien tijde op Rotti iets te beduiden.

Opvallend was de diepe stilte, welke ik in de scholen, uren achtereen, waarnam, zelfs al waren 200 en meer kinderen vereenigd, ten gevolge van het zamenbrengen der leerlingen eener gouvernementsschool met die van kampongscholen. Slechts op ééne plaats (Ringgo) moest ik eenmaal stilte gebieden, maar toen zweeg ook iedereen als het graf.

Onder de Rottinesche schooljeugd heb ik zeer intelligente jongens en meisjes aangetroffen, maar met weemoed zag ik hen aan, omdat zij met den besten wil te midden van de treurige maatschappij, waarin zij leven, en van de treurige school, waarin zij hunne kennis en wetenschap moeten opdoen, niet zoo verre kunnen komen, als anders mogelijk zoude zijn.

Menig schoolkind, vooral onder de meisjes, was tijdens mijn bezoek netjes gekleed, — eene eigenschap, welke uitsluitend het gevolg is van het schoolgaan. Want gewoonlijk is de Rottinees zeer slecht en schamel gekleed en uiterst smerig, — voornamelijk wegens gebrek aan water op vele plaatsen. Zindelijkheid en costuum lieten dan ook bij vele schooljongens zeer veel te wenschen over. Te Oipan had de radja, bij wijze van gezondheids- of zuiverheidsmaatregel, aan alle schooljongens het hoofdhaar doen afscheren.

Evenmin als elders, ontbreekt 't op Rotti aan kwaadwillige, zelfs niet aan kwaadaardige leerlingen, — voornamelijk als ge-

---

(¹) Algemeen verslag van de residentie Timor over 1846.

volg van de algemeen te groote toegevendheid en zwakheid der ouders, die de verkeerde meening koesteren, dat zij hunne kinderen moeten ontzien, opdat deze hen na hun dood, volgens de Rottinesche gewoonte, met maaltijden, enz. zullen vereeren. De zendeling *Jackstein* kwam eens onverwachts in de school te Lôle, waar hij den meester met een meisje worstelend vond en veel moeite had het meisje tot bedaren te brengen. Zij had zich niet ontzien haar hoofd tusschen de beenen van den meester te steken en hem op die wijze tegen den grond te werpen.

Het spreekt van zelf, dat op zoodanige leerlingen strenge straffen moeten worden toegepast. Maar gelukkig zijn niet alle leerlingen der Rottinesche scholen van dat gehalte; en toch wordt dikwerf onmeedoogend met hen omgesprongen, zooals men dat in eene slavenmaatschappij kan verwachten. Lof en eer zijn nog nooit aan een Rottineesch schoolkind te beurt gevallen, weshalve het hoog tijd is, dat door het uitreiken van prijzen, welke niet kostbaar behoeven te zijn, (spiegeltjes, mesjes, kralen, pennehouders, inktkokers, enz., enz.), bij gelegenheid van schoolbezoek door den Posthouder ook op hunne ambitie en eergevoel worden gewerkt. Reeds heb ik de onderwijzers vermaand en, door mij zelf met de jongste leerlingen, kinderen van 5 tot 8 jaren, bezig te houden, getoond, hoe men hen al spelende op eene aangename wijze kan leeren. Moge dientengevolge de school voor hen allengs ophouden uitsluitend te zijn eene plaats der verschrikking!

De vakken, welke in de Rottinesche scholen onderwezen worden, zijn lezen en schrijven van onze karakters met behulp van de Måleische taal, een weinig rekenen, zingen, bijbelsche geschiedenis, geloofsleer volgens de begrippen der hervormde kerk, en sedert kort ook iets van aardrijkskunde.

Het lezen door de beide hoogste klassen, — de vierde klasse leert slechts de letters en de derde spellen ⁽¹⁾, — ging over het

(¹) Het is wenschelijk de 4de en 3de klassen tot ééne klasse te vereenigen, want het verschil tusschen beide is te gering.

algemeen vrij goed en met begrip van het gelezene. Meermalen stuitte echter de leerlingen op Maleische woorden, die zij òf verkeerd òf in het geheel niet verstonden. In de schriften van de leerlingen der hoogste klasse te Termano vond ik lijsten van Maleische woorden met eene verklaring dier woorden in het Maleisch daarachter, welke meermalen zeer onjuist was, bijv. *olehnja* werd verklaard door *deri dija*, *adil* door *patoet*, enz., enz.

Reeds de vierde of laagste klasse, altijd en overal schier uitsluitend uit zeer jonge kinderen bestaande, ontvangt onder-richt in de Maleische taal, doordien de meester hun in de Rottinesche en Maleische talen de benamingen van deelen van het menschelijke ligchaam, van beesten, windstreken, deelen van het huis, enz., enz. voorzegt, welke de kinderen in koor nazeggen. Over het algemeen mogt ik tevreden zijn over de kennis der Maleische taal bij de Rottinesche schooljeugd der hoogste klasse, vooral bij de leerlingen der negorij- of gouvernementsscholen, maar toch was die kennis niet grooter dan de kennis van de Fransche taal, welke een Hollandsche jongen gewoonlijk op school opdoet. Zoodra 't op het verduidelijken of het verklaren van het een of ander aankwam, moest de onderwijzer het Rottineesch te baat nemen. Niets is dan ook natuurlijker; want het Maleisch is voor den Rottinees, speciaal voor het Rottinesche schoolkind, eene niet minder vreemde taal dan voor ons het Fransch of Engelsch; en buiten de school hoort het Rottinesche kind die taal nooit.

Ware het Maleisch, dat de Rottinees in de school leert, werkelijk goed, dan zoude dat onderwijs nuttig en ontwikkelend kunnen zijn, maar het Maleisch der Rottinesche scholen is van de treurigste soort. Het is niet meer of beter dan een patois, doorspekt met honderden Portugesche, Hollandsche, Timoresche, Rottinesche en andere woorden. Grammaticale vormen kent dat Maleisch niet.

Het verbeteren van Maleische kakographiën, welke ik op het bord schreef, gelukte nooit; evenmin het vertalen uit het Rot-

tineesch in het Maleisch. Het omgekeerde ging beter, doch steeds onnaauwkeurig, omdat de leerlingen daaraan niet gewoon waren.

Eenige Rottinesche woorden, welke ik mij eigen had gemaakt, schreef ik meermalen op het bord en liet die door de eerstbeginnenden spellen. Hetzelfde resultaat, dat ik op andere eilanden van den archipel met eene dergelijke handelwijze heb verkregen, verkreeg ik weder op Rotti. Verbazing aan den eenen kant en vreugde en ingenomenheid aan den anderen kant waren de gevolgen van dien maatregel. De Rottinees wist nog niet, dat zijne taal geschreven kan worden. Nog nooit had hij zijne taal geschreven gezien; en met veel meer ambitie spelden en lazen de Rottinesche kinderen de woorden hunner moedertaal dan de Maleische woorden, die ik bij wijze van proef daarneven schreef. Ook menig teeken van bijval mogt ik ontwaren onder het volk, dat over de lage omwanding van het schoolgebouw het examen gewoonlijk in grooten getale gadesloeg. De radja van Lôle geraakte in extase, toen ik hem eene Rottinesche pantoen voorlas, op mijn verzoek door een onderwijzer opgeschreven, en beklaagde zich, dat de posthouder geen Rottineesch leerde, want dan zoude hij meer en beter met hem kunnen spreken. Dat is de kracht en de magt van de moedertaal; — en zal men die taal in de school verwaarloozen?

Aan een paar van de kundigste Rottinesche onderwijzers heb ik verzocht te beproeven een Rottineesch spelboek samen te stellen. Mogen zij daarin slagen, want dan zal de Rottinesche jeugd althans één boekje erlangen, dat zij verstaan kan.

Over het algemeen was het schrift slecht; op de schrijfplanken meestal iets beter dan op papier, — gevolg van de ongewoonte om op papier te schrijven en van de gebrekkige tafels. In nagenoeg elk schrift ontdekte ik minstens eene spelfout of fout in het afbreken van woorden, zoodat de leerlingen kennelijk geschreven hadden zonder voorbeeld of althans zonder naar het voorbeeld te zien. Slechts zelden ontdekte ik in de schrijf-

boeken eene correctie van de hand van den meester, die in den regel zelf ook niet fraai schrijft.

Overal gebruikt men de minder doelmatige, vroeger van Regeringswege door den graveur *Huart* vervaardigde schrijfforbeelden, hoezeer ook de latere en betere van *Wiemans* voorhanden waren, alle zeer doelmatig op matjes van lontarbladen vastgehecht. Ik heb daarom aan de onderwijzers uitgelegd, hoe zij deze laatste moeten gebruiken.

De kinderen schreven zoowel met veeren, door hen zelven bereide, als met stalen pennen.

Enkele onderwijzers hadden te mijner eere door leerlingen der 1ste klasse brieven doen schrijven, waarvan de volgende een der merkwaardigste is:

„Della 16 hharie deri boelan April tahun 1871.

„Kapada Toewankoe jang tertinggi hhormat.

„Dengan ini djoega bejta anakmoe ada toelis dan kasie ton-
 „djoek sama Toewankoe: karna tempo doloe bejta'ada dalam
 „hhoetang, tapi pada sakarang ini dengan pengawasa'an, soedah
 „menjoeroh segala hhakim r, seperti Toewan ada sakarang ini:
 „akan tjari bejta orang terhilang ini, akan tarik padakoe datang
 „dalam djalan jang trang Indjil. Tetapi hamba sakali r tiada
 „kasi sawatoe boenga sama Toewankoe djoega: karna bejta ada
 „orang jang glap deri proet Iboekoe, dan taperanak dengan
 „dosa: Karna itoe toeron r deri nenekhkoe Adam, dan Hhawa:
 „malainkan siapa jang membalik hatinja (*sic*) dengan toeroet me-
 „noeroet parentah Mah. B. T. kamij Jesoes Elmesehh:

„Jacomina Toelij.

„Sakira r umorkoe 13 tahun.”

't Is duidelijk, dat *Jacomina Toelij* dien brief niet zelve heeft opgesteld, althans niet hare eigene gedachten heeft neêrgeschreven.

In het schrijfonderrigt heerschte hoegenaamd geen systeem of methode. Waar zouden de onderwijzers die ook geleerd hebben?

Om de kinderen te gewinnen aan het onthouden van hun

ouderdom en van onze tijdrekening moeten zij steeds de dagteekening boven en hun naam en ouderdom onder aan hunne schriften zetten, onverschillig of die zijn geschreven op eene lei of op de papantoelis. Zelfs op schriften van leerlingen, die van schrijven eigenlijk nog geen begrip hadden, heb ik die super- en subscriptiën aangetroffen. Men kan nagaan, hoe deze er uitzagen.

Het rekenen had nergens iets te beduiden en ging in de meeste scholen niet verder dan tot het deelen met geheele, onbenoemde getallen. Van dit vak weten de Rottinesche onderwijzers nagenoeg niets en wat zij daarvan weten, is louter machinaal geleerd.

Te *Ti* zag ik op het schoolbord rekenen met ellen, palmen en duimen, zonder dat één schoolkind mij kon zeggen, wat eene el is. Geen hunner had zoodanig instrument ooit gezien en de onderwijzer kende het eigenlijk ook niet, want hij wist niet, hoe lang ongeveer eene Nederlandsche el is. De Rottinees meet slechts met zeer onbepaalde maten, aan de lengte zijner armen, handen en vingers ontleend. Rekenen doet hij met behulp van steentjes of andere kleine voorwerpen, welke hij bij de hand heeft; maar verder dan tot hoeveelheden, uit 40 of 50 eenheden bestaande, voert hij zijn rekenen niet op. Het gebruik eener weegschaal kent hij niet, derhalve ook geene gewigten, en als inhoudsmaat is een klapperdop voor hem genoeg. Te vergeefs deed ik navraag naar eenigzins gecompliceerde Rottinesche transactiën ten einde die als rekenvoorbeelden door de leerlingen der hoogste klasse te doen becijferen.

Ook de aardrijkskundige kennis der Rottinesche onderwijzers is zeer beperkt. Eerst sedert kort hadden zij in 1871 eene mappemonde en vijf hunner eene globe ontvangen. Met behulp van Roskott's *ilmu bumi* zijn zij daarop aan den gang gegaan aardrijkskunde te doceren, maar het laat zich gemakkelijk begrijpen, hoe weinig hunne lessen in dit vak te beduiden hebben. Toch stond ik verbaasd over de betrekkelijk groote hoogte, waartoe een paar hunner het met stalen vlijt,

in weerwil van de gebrekkige hulpmiddelen, welke hun ten dienste stonden, gebragt hadden. Zij zijn in dit vak schier uitsluitend autodidacten. Zoo veel als de korte tijd, welken ik op Rotti doorbragt (20 dagen), en mijne overige bezigheden aldaar zulks toelieten, heb ik aan meesters en leerlingen ettelijke geographische bijzonderheden medegedeeld, welke altijd met open ooren en oogen werden aangehoord.

Wat mij in de Rottinesche scholen het best heeft befallen, is het zingen. Want, hoezeer het nationale gezag van den Rottinees zeer ruw en woest is, blijkt toch in de scholen, dat hij, zelfs met gebrekkig zangonderrigt, zeer goed kan leeren zingen. Over het algemeen zongen de schoolkinderen zuiver en zonder daarbij te schreeuwen. Menig Rottineesch schoolmeisje zoude onder eene goede leiding eene uitmuntende cantatrice worden. Enkele, op Ambon reeds door mij gehoorde liedjes hoorde ik ook op Rotti, — overblijfselen van het onderrigt, dat vroeger Ambonsche onderwijzers op Rotti hebben gegeven. Maar, terwijl op Ambon die liedjes vlug en vrolijk werden gezongen, waren zij op Rotti in psalmachtige gezangen ontaard. Hoe zouden ook slavenkinderen vrolijk kunnen zingen? Kerkelijke gezangen, twee- en driestemmig soms met begeleiding van bamboe-fluiten; maken voornamelijk het repertoire der Rottinesche schooljeugd uit, en het kostte mij veel moeite haar te bewegen een vrolijker toon aan te slaan. Het „Wien Neêrlandsch bloed” met Maleische, op mijne komst betrekking hebbende woorden, door den onderwijzer gedicht, hoorde ik te Termano. De melodie van dit lied werd echter treurig mishandeld, doordien men geen begrip van maat bleek te hebben. Te Oipan veranderden de regterarmen van al de leerlingen onder het zingen in slingers, quasi om de maat aan te geven, maar ieder leerling deed dit op zijne wijze. Bovendien riepen zij telkens onder het zingen: „Satoe.” Het was een zoo komiek schouwspel, dat ik mijn lagchen bijna niet kon bedwingen. Op een paar plaatsen droeg men een

vierstemmig *canon* zeer goed voor. Gedrukte liederen, behalve psalmen, worden op Rotti niet gevonden.

Met het godsdienstig onderwijs in de Rottinesche scholen heb ik mij niet ingelaten, maar desniettemin heb ik meermalen, speciaal in het oostelijk deel van het eiland, waar de zendeling *A. de Bode*, zich veel te veel gezag over de gouvernementsscholen had aangematigd, enorme lange, aan den bijbel ontleende en met bijbelteksten doorspekte verhalen moeten aanhooren, welke schooljongens van buiten hadden geleerd. Of zij er veel van begrepen, geloof ik niet. Soms ben ik getraceerd geworden op toespraken en gebeden, in de meest hoogdravende bewoordingen vervat, waarin men mij zelfs bij den *Messias* vergeleek!

Kerk en school zijn op Rotti sedert meer dan eene eeuw ten naauwste vereenigd en in 1857 heeft de Regering dien band, zoo mogelijk, nog naauwer toegehaald door bij Haar besluit van 8 Mei van dat jaar no. 4, op voorstel van *Ds. Buddingh*, de Rottinesche onderwijzers uitdrukkelijk te belasten met de dienst van voorgangers der gemeente bij de godsdienst-oefeningen op zon- en feestdagen (¹).

Buiten de schoolvacantiën hebben de onderwijzers geen dag rust. Tweemaal 's weeks houden zij catechisatie voor volwassenen, des Zaterdags verlaten zij hunne standplaatsen om in de omliggende kampongs huisbezoek af te leggen en des Zondags en op Christelijke feestdagen moeten zij preeken. Zij zijn met werkzaamheden overladen en moeten dientengevolge alles slecht doen.

De Rottinesche schooljeugd heeft elk jaar gedurende 46 dagen vacantie, te weten:

omstreeks nieuwjaar	14	dagen	(²)
" Paschen	8	"	

(¹) Aan het bestuur over de Protestantsche kerk in N. I. kwam 't in 1857 zeer wenschelijk voor dit Moluksche gebruik ook op Timor en Rotti (N. B.) in te voeren.

(²) Dit nieuwjaar is ons nieuwjaar. Elke negorij op Rotti viert bovendien haar eigen nieuwjaar, welke nieuwjaarsdagen nog al uiteenloopen.

Omstreeks Pinksteren	8 dagen
Koningsverjaardag	1 dag
Hemelvaartsdag	1 "
Oogsttijd (Augustus)	14 dagen.
totaal	<u>46 dagen.</u>

Hierbij moeten geteld worden 52 Zondagen, 52 Zaturdagen, gedurende welke de onderwijzers in de kampongs rondgaan, en 104 dagen, waarop zij catechisatie moeten houden. De eigenlijke schooldagen bedragen derhalve slechts 111 per jaar. Op de catechisatiedagen en des Zaturdags houden de penoe-loeng's, indien deze in de school gevonden worden, de kinderen zoowat bezig.

De schooltijd is op 4 uren per dag vastgesteld, maar aangezien geen onderwijzer in het bezit is van een uurwerk, zullen die uren hoogstwaarschijnlijk niet nauwkeurig geteld worden. Bij een aantal scholen vond ik een houten zonnewijzer, op last van den Resident *Esser* door de onderwijzers gemaakt, maar de meeste dier tijdmeters waren bedorven of defect.

In elke school wordt door den onderwijzer dagelijks aantekening gehouden van de aanwezige en afwezige leerlingen. Gewoonlijk staat het aantal der eersten tot dat der laatsten als 1 tot 2. Indien een kind, dat noch ziek, noch gewond is of geen permissie van den onderwijzer heeft gekregen om weg te blijven, gedurende 2 of 3 achtereenvolgende dagen niet binnen is geweest, krijgt het tot straf 3, 5 of meer rotanslagen, dan wel blokarrest ⁽¹⁾, of zijne ouders worden beboet met de levering van een kip, geit, schaap, enz., alles volgens het goedvinden van den radja, die hierin geheel willekeurig kan te werk gaan. Rotti hangt van boeten aan elkaar, want daaruit bestaan de voornaamste inkomsten van de vorsten en ondergeschikte hoofden, die er steeds op uit zijn hunne onderhoorigen te beboeten ten einde zich met een glimp van regt te verrijken of zich althans een lekker maal te be-

⁽¹⁾ Te Oinalé heb ik een schooljongen, die te veel gespijeld had, onder de woning van den radja in het blok zien zitten.

zorgen. Zien zij geene kans iemand te beboeten en verlangen zij toch iets van hem te hebben, dan nemen zij hem dat iets eenvoudig af, onverschillig of het een stuk grond, een paard of iets anders is. Schoolboeten zijn derhalve zaken, die geheel in den smaak der Rottinesche vorsten en hoofden vallen en niet kunnen worden afgeschaft, zoolang de Rottinesche radja geen Javaansche wedhono met eene behoorlijke instructie en onder behoorlijk toezigt is geworden.

De radja's doen over het algemeen op hunne wijze hun best, — de een meer, de ander minder, — om de scholen behulpzaam te zijn. Zij laten zelfs nieuwe scholen in de kampongs oprigten. Maar dit alles heeft niets anders te beteekenen, dan dat zij uit vrees voor den toorn der „*Mai Kompani*”, die hen in vroegere jaren naar Java en elders verbande, niet anders durven handelen. In hun hart verwenschen zij de scholen, want, hoe weinig invloed ook de Rottinesche school op het leven daarbuiten tot nog toe heeft uitgeoefend, toch hebben de radja's reeds bespeurd, dat gewezen schoolkinderen somtijds niet de gemakkelijkst (op hunne wijze) te regeren onderdanen zijn. Niet alle gewezen schoolkinderen laten zich altijd zonder verzet bestelen en afzetten, en dergelijke handelingen zijn immers de voornaamste bezigheden van de Rottinesche radja's, in vereeniging met hunne fettor's, temoekoen's, toean-tanah of hoe hunne ondergeschikte beambten mogen heeten ⁽¹⁾. De radja van Termano, de magtigste vorst onder de onbeduidende vorstjes van Rotti, zeide eens tot den Posthouder *Kloër*: „waartoe behoeven de kinderen naar school te gaan? Indien zij in een klapper- en toeak-boom kunnen klimmen om vruchten te plukken en suiker te tappen ⁽²⁾, dan weten zij genoeg.”

⁽¹⁾ De Resident van Timor, *Coorengel*, schreef bij missive van 21 April 1866 no. 355, aan de Regering: „het meerendeel der volkshoofden is het onderwijs niet genegen, wijl ze inzien, dat eene onwetende, ja nog liever domme gemeente gemakkelijker te exploiteren valt, dan eene, waar men wat meer ontwikkeld, meer bij de hand is. Het is eene daadzaak, die ik bewijzen kan.”

⁽²⁾ Het voorname voedsel van den Rottinees is *laro*, het sap van den toeak-boom.

Meermalen joeg hij dan ook schoolkinderen in het bosch om hun weder te doen vergeten, wat zij in de school geleerd hadden. Diezelfde radja ontving mij desniettemin zoo beleefd, als hij slechts kon, hoezeer hij wist, dat ik voor de school en alleen daarvoor kwam. Hij durfde niet anders.

SAVOE.

De school in het rijkje Seba, de eenige, welke het eiland Savoe in 1871 bezat en waarschijnlijk ooit bezeten heeft, dagteekent van de helft der vorige eeuw.

In 1756 schreef de koepangsche predikant *C. M. Walstorff* aan de Regering, dat hij „al een geruijmen tijd van te voren „een inlandschen onderwijzer, der Savonesche taal kundig”, naar Savoe had gezonden, welk eiland hij zelf in 1755 bezocht. Vóór hem had geen predikant Savoe kunnen bereiken.

Merkwaardig is, dat meer dan eene eeuw geleden een Duit-scher begreep, dat een onderwijzer op Savoe „der Savonesche taal kundig” moet zijn.

Maar, hoezeer deze kennis een hoofdvereischte voor een onderwijzer op Savoe is, toch moet hij natuurlijk ook aan andere vereischten voldoen, wil hij zijne taak naar behooren vervullen, en die vereischten miste de onderwijzer, dien *Walstorff* naar Savoe zond. Want in de groote rijksvergadering, welke de Commissaris der Hoog Edele Indiasche Regering over de zaken en belangen van Timor, Rotti, Solor, Savoe, Soemba en Borneo, *J. A. Paravicini*, den 23sten Augustus 1756 te Koepang met onderscheidene radja's hield, klaagden de radja's van Seba en van Timoe en de fettor van Liai op het eiland Savoe „over het insolent en buitensporig gedrag van den op „Seba bescheiden zijnde schoolmeester, die zig op eene wil-lekeurige wijze een bijna volstrekt gesag over de gesament-lijke regenten van Savoe aanmatigde en haar door allerhan-

„de vexatiën en knevelarijen sodanig tormenteerde, dat zij „onmogelijk langer verdragen konden.” — De Commissaris besloot naar aanleiding van die klacht „dien ondeugenden leermeester” naar Koepang te ontbieden, ten einde zich te verantwoorden en gelastte het Koepangsche Opperhoofd *Beijnon* een anderen schoolmeester naar Savoe te zenden.

Of aan dien last gevolg is gegeven, blijkt niet, maar in de beschrijving der eerste ontdekkingsreis van Kapitein *Cook*, die het eiland Savoe, hetgeen zelfs niet op de kaarten vermeld stond, in 1770 aandeed, komt een *Frederik Craig* voor „whose father was a Dutchman and his mother an Indian, ... „he was employed in teaching the natives (of Savoe) to write „and read, and instructing them in the principles of Christianity.” Voor het bestaan eener school op Savoe gedurende de eerste helft dezer eeuw heb ik geen bewijs kunnen vinden.

Omstreeks het jaar 1860 vroegen eenige radja's van Savoe aan den Resident van Timor om onderwijzers, ten einde scholen binnen hunne rijkjes te kunnen oprigten.

Eerst in October 1862 kon aan dien wensch gevolg worden gegeven en nog wel voor een zeer klein gedeelte. Toen stond namelijk de Resident van Timor aan den radja-moeda ⁽¹⁾ van Seba, *Ama Nia Djawa*, een juist op Timor gearriveerden Ambonschen onderwijzer, *O. E. L. Manuhutu*, af, die op kosten der bevolking weder eene school in het rijkje Seba zoude openen. *Ama Nia* moest een schoolgebouw oprigten en alleen, dan wel in vereeniging met zijne collega's op Savoe aan den onderwijzer een inkomen van f 25, — 's maands verzekeren ⁽²⁾.

In Junij 1863 was het schoolgebouw nog niet opgerigt en in October 1863 telde de school slechts 13 leerlingen, waarom de Resident van Timor bij missive van 23 October 1863,

⁽¹⁾ Titel van een radja op Savoe, zoolang hij nog niet door de Regering in zijne waardigheid bevestigd is; ook van familieleden van een radja.

⁽²⁾ Missive van den Resident van Timor dd. 24 October 1862, no. 963. — De geregelde uitbetaling van het tractement liet te wenschen over, want in Augustus 1864 had *Manuhutu* het tractement over 9 maanden te goed.

no. 928, den Posthouder op Savoe aanschreef de radja's, fettors en andere hoofden te vermanen de school meer te bevolken. Bij missive van denzelfden datum, no. 929, werd echter de onderwijzer naar Koepang opgeroepen, vanwaar hij niet meer naar Savoe schijnt teruggekeerd te zijn.

Vreemd is ook, dat ongeveer eene maand vroeger de Resident van Timor bij besluit van 19 Augustus 1863, no. 692/35, den Posthouder op Savoe gelastte, in overleg met de regenten, eene voordragt te doen tot de wederoprigting van scholen, welke volgens den Resident in vroegeren tijd hadden bestaan, maar waarvan mij niets bekend is.

Welligt stond dit zonderlinge bevel in verband met het voornemen van den Resident om de school op Savoe in eene gouvernementsschool te veranderen, zooals in 1865 geschiedde door het tractement van den onderwijzer ad f 25, — 's maands voor rekening van den Lande te nemen (¹).

Naar aanleiding hiervan gaf de Resident van Timor bij missive van 7 Maart 1866, no. 185, aan den Posthouder op Savoe kennis, dat weder een schoolmeester naar Savoe zoude gezonden worden, weshalve de radja van Seba een nieuw schoolgebouw in zijne kampong en eene woning voor den onderwijzer moest oprigten.

Tijdens een bezoek, dat de gezaghebber van den gouvernementsschooner Telegraaf, *W. Huisman*, in November 1866 aan de school in het rijkje Seba bragt, bevond hij, dat zij dagelijks door gemiddeld 50 leerlingen bezocht werd, van welke echter slechts negen met lezen begonnen waren. De Posthouder was met het toezigt op de school belast, het schoollokaal voldoende en de onderwijzer *S. Mae*, een Timorees, tamelijk geschikt en goed van gedrag.

In het volgende jaar kreeg *Mae* ongenoegen met den radja van Seba. Eerst wilde hij, dat de radja in zijn onderhoud zoude voorzien, en, toen de radja zulks te regt weigerde, omdat

---

(¹) Gouvernementsbesluiten van 4 Mei en 9 November 1865, no. 10 en 8.

Mae door het gouvernement bezoldigd werd, eischte deze, dat de radja hem tegen betaling steeds zou bezorgen, wat hij noodig had. Ook aan dit onbillijke verlangen wenschte de radja niet te voldoen, en nadat de Resident van Timor *Mae* in het ongelijk had gesteld, legde deze zijne betrekking neder (¹).

Twee jaren lang bleef de school op Savoe dientengevolge gesloten, want eerst in Junij 1869 gelukte het een vervanger voor *Mae* te vinden in den persoon van *W. Patti*, Ambonees en leerling van Roskott, die in 1871 nog als zoodanig aldaar werkzaam was.

De school, welke ik den 10^{den} Mei 1871 in het rijkje Seba ter halverwege van de woning van den Posthouder en van de kampong, waar de radja zijn verblijf houdt, aantrof, was eigenlijk niet meer dan de parodie eener school.

De meester verstond de kinderen niet, hoezeer hij nagenoeg twee jaren op Savoe gevestigd was; en van de 47 kinderen waren er slechts drie, welke zijn Ambonsch Maleisch zoowat begrepen. Het meest gevorderde schoolmeisje, eene nicht van den radja van Seba, $\pm$ 12 jaren oud, was de eigenlijke docente, want zij was gewoon den onderwijzer te helpen in het verstaan van hetgeen de kinderen antwoordden, en wederkeerig hielp zij hare medescholieren om den meester eenigzins te begrijpen. Ook hield zij de school gaande, wanneer de meester met koorts ziek te bed lag, hetgeen dikwijls voorkwam (²). — Hoe gebrekkig dientengevolge het onderwijs was, laat zich begrijpen; vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat de onderwijzer, een gewezen leerling van het Am-

---

(¹) Besluit van den Resident van Timor dd. 22 Julij 1867, no. 12.

(²) Zoowel de Posthouder als de schoolmeester wonen veel te dicht bij het zeer vuile strand, welks uitdamping onophoudelijke koortsen veroorzaken.

bonsche instituut, iemand is, die nooit veel vergeten heeft, omdat hij nooit veel heeft geleerd.

Indien iemand nog twijfelt aan de noodzakelijkheid van de volkstaal bij lager schoolonderwijs, hem beveel ik een bezoek in de Savoesche school aan. Die school is wel wat verre en de reis daarheen moeilijk en lastig, maar voor zulken twijfelaar zal het nut zijner bekeering opwegen tegen de bezwaren, welke men moet overwinnen om Savoe te bereiken. Want, zoo geene blinde, à tort et à travers volgehoudene vooringenomenheid hem bezielt, dan — ik ben er verzekerd van, — dan zal hij daar van zijn twijfel in den grond genezen worden.

De leerlingen, onder welke 8 meisjes, waren alle jong en over het algemeen net gekleed, — een paar meisjes zelfs rijk met gouden kettingen versierd. Onder de jongens waren zonen van de radja's van Timoe, Mésara en Randjoea.

Hoezeer zij van het Maleisch slechts enkele woorden verstonden, waren zij toch met een vjertal soorten van Maleische spel-en leesboekjes gewapend (¹), waaruit zij op zeer gebrekkige wijze eenige voor hen onverstaaubare woorden spelden of eenige volzinnen, van elk waarvan zij naauwelijks één of twee woorden verstonden, al hakkelend en stotterend lazen. Het was eene ware plaag voor die kinderen uit Maleische boeken te moeten leeren.

Indien tijdens mijne inspectie niet een radja-moeda (aanverwant van den vorst) tegenwoordig ware geweest, dan zoude ik nagenoeg even wijs uit de school zijn gegaan, als toen ik haar binnentrad. Die radja-moeda was meermalen te Koepang geweest, verstond ten gevolge van zijn omgang met vreemden wat meer Maleisch dan de meesten zijner landgenooten en kon alzoo als tolk tusschen de kinderen en mij dienen.

Schrijfplanken waren in deze school niet aanwezig en slechts éénmaal (in November 1869) had de onderwijzer papier van

---

(¹) Kitab hedja dan batja, No. 1 en 2; Kitab midras en Tjeritera torat dan indjil.

Koepang ontvangen, hetgeen men daar voor zijne rekening had gekocht en hij weder voor klappers, olie, kippen, toeaksuiker, enz., enz. aan zijne leerlingen had verkocht. Overblijfselen van dat papier waren nog aanwezig, waarop eenige leerlingen mij hunne vrij gebrekkige vorderingen in het schrijven toonden. De Posthouder had aan elk schrijvend leerling een stalen pen ten geschenke gegeven, welke pen alles was, hetgeen de kinderen bezaten, geschikt om met inkt (in casu Chinesche inkt, door handelaren van Koepang aangebragt) te schrijven. Slechts drie schrijfvoorbeelden van Huart waren nog aanwezig. Leien, grootendeels van bestuurswege verstrekt, waren er genoeg, zelfs in voorraad, maar geene griffels. Het instinct of hoe men 't noemen wil, van een leerling had echter het gemis van griffels dragelijk gemaakt door de ontdekking, dat eene zekere soort van roodachtigen steen, door de Savonezen *wowaloe-raka* genaamd, de Europesche griffel eenigermate kan vervangen.

Hoedanig 't met het rekenen gesteld was, kan men hieruit afleiden, dat de hoogste klasse, uit drie leerlingen bestaande, niet eens kon deelen met onbenoemde geheele getallen. Tot mijne verbazing wisten echter die leerlingen, dat benoemde, ongelijksoortige getallen niet bij elkaar kunnen opgeteld worden, — iets, waarvan men mij in de Rottinesche en in zoo vele andere inlandsche scholen geene of althans geene behoorlijke verklaring kon geven. Ook trof mij de betrekkelijke vlugheid, waarmede de kinderen uit het hoofd kleine benoemde getallen wisten op te tellen en af te trekken. Met het vermenigvuldigen ging het gebrekkiger.

Het zingen was zeer onbeduidend, niet omdat 't den kinderen aan aanleg daarvoor ontbrak, maar omdat de meester zulks blijkbaar verwaarloosd had, — iets dat voor een Ambonees tamelijk vreemd is, want op Ambon is zingen eene der voornaamste bezigheden in de school.

Er was eene mappemonde van Sydow aanwezig, maar de meester wist absoluut niets van geographie en dientengevolge zijne leerlingen ook niet.

Dank zij het stranden in 1864 van een Engelsch schip op de kust van Savoe, had het meubilair in deze school een enigzins beter voorkomen dan het meubilair van de Rottimesche scholen. Men heeft namelijk uit dat schip eenige behoorlijk geschaafde, Europeesche planken gehaald en daarvan drie schooltafels met vier boomtakken als pooten gemaakt. Een aan den wand hangend, klein schoolbord had de meester zelf gefabriceerd. Eene kast of iets dergelijks tot berging van de schoolbehoefden zocht ik te vergeefs.

Het schoolgebouw is niet meer dan eene tamelijk groote, maar donkere keet met wanden van toeakbladeren en atappen dak. Des Zondags wordt daarin godsdienstoefening gehouden. De schoolmeesterswoning is klein en slecht.

De dagelijksche opkomst der leerlingen was redelijk, hoewel volgens verklaring van den Posthouder geene boeten van de ouders geheven werden, indien hunne kinderen niet ter schole kwamen. De eenige schoolstraf bestond uit hoogstens drie rotanslagen, door den meester toegediend.

Vroeger werden de grootste schoolkinderen door den meester tijdens den schooltijd uitgezonden om hunne afwezige makers op te zoeken, maar aangezien dit natuurlijkerwijze tot nog grooter verwarring in de school aanleiding gaf, was sedert kort een mandoer aangesteld, die echter nog geene belooning voor zijne moeite had ontvangen. Beter is de door mij voor Rotti aangegeven methode.

De schooltijd duurt op Savoe $\pm$ 3 uren daags, Zon- en Zaterdag uitgezonderd. De overige christelijke feestdagen worden niet in acht genomen. Omstreeks nieuwjaar wordt gedurende eenige dagen vacantie gegeven; ook gedurende eenige dagen na de zeldzame inspectie van de school door een Europeaan. Eene regeling van de schoollessen bestaat niet voor Savoe.

Een ondermeester of penoeloeng wordt in de Savoesche school niet gevonden, maar is daarbij noodig, al ware 't slechts om den meester bij afwezigheid te vervangen.

Vrijwillig van de zijde der ouders kan men het schoolgaan der kinderen op Savoe niet noemen, want de tusschenkomst van den radja is daarbij noodig; maar evenzeer als in alle opzigten op Savoe minder willekeur schijnt te heerschen dan op Rotti, zoo ook schijnt het schoolgaan op Savoe met minder geweld gepaard te gaan dan op Rotti.

Het toezigt op de school wordt uitgeoefend door den posthouder, maar zonder dat eenige wettelijke bepaling hem daartoe noopt.

Bij overgang tot het Christendom, waartoe reeds menig Savoenees uit vrees voor de pokken, die ongeveer een jaar geleden op Savoe vreeselijk hebben geheerscht, en omdat zijn vorst zich heeft laten doopen, is overgegaan, meent de Savoenees, dat het schoolgaan zijner kinderen behoort.

De Christen-radja van Mésara heeft reeds een schoolgebouw en onderwijzerswoning door zijne onderhoorigen laten oprigten en blijkens kennisgave van den Resident van Timor aan den Posthouder van Savoe bij missive van 3 Januarij 1871, no. 59, heeft eerstgenoemde een Savoenees *Djadjar* tot onderwijzer, tevens vaccinateur te Mésara benoemd, aan wien de vorst van dat rijkje eene bezoldiging van *f* 15,— 's maands zal toeleggen.

Ook de radja van Timor, die slechts op de komst van een geestelijke wacht om zich te laten doopen, heeft de tusschenkomst van het bestuur ingeroepen om hem aan een onderwijzer te helpen.

EILANDEN. BENOORDEN TIMOR.

Op de talrijke, over het algemeen tamelijk groote eilanden ten noorden van het eiland Timor gelegen en met ettelijke

duizenden menschen bevolkt, vond men in 1871 niet meer dan ééne school, welke eene particuliere onderneming van een Roomsch-Catholijk priester en meer in naam dan inderdaad eene school was.

In September 1855 stelde de predikant *Buddingh*, belast met eene inspectie van kerk en school, aan de Regering voor scholen op te rigten te Larantoea (eiland Flores), te Konga (ibid.) en te Woerej (eiland Andanara) ⁽¹⁾, waarschijnlijk omdat op die plaatsen inlandsche christenen van de Roomsch-Catholijke godsdienst, — overblijfselen van vroeger bekeeringswerk door de Portugezen, — worden aangetroffen. Aan zijn voorstel verbond hij de voorwaarde, dat de onderwijzers op genoemde plaatsen zouden worden gelast zich vooreerst (!) zorgvuldig te onthouden van alle poging om het Protestantisme tot schade van het Catholicisme aldaar te bevorderen.

De Regering wees het voorstel van *Buddingh* van de hand, omdat zij meende, dat de verhouding van Larantoea en Andanara tot het Nederlandsch-Indische bestuur, uithoofde van de deswege hangende kwestie met Portugal niet toeliet aan dat voorstel vooralsnog gevolg te geven ⁽²⁾.

Zes jaren later, in Augustus 1863, beproefde de Resident van Timor, *Esser*, nogmaals aan de bewoners van de in hoofde dezer bedoelde eilanden eenig onderrigt van Regeringswege te bezorgen, maar met even weinig succes als *Buddingh*. Hij stelde voor om in navolging van hetgeen Engelschen op Nieuw-Zeeland hadden beproefd, eenige beschaving te brengen onder de talrijke, in een staat van wildheid verkeerende volkstammen van Flores, Lomblem, Pantar en Alor door jaarlijks aan een zeker aantal jeugdige inboorlingen van die eilanden, bij voorkeur zonen van hoofden, te Koepang eenig onderwijs te doen geven en daartoe van het Opperbestuur de beschikking over eene som van f 4800 's jaars te vragen.

⁽¹⁾ Vreemd is, dat *Buddingh* de negorij Konga, gelegen op het eiland Flores ten Z. W. van Larantoea, op het eiland Andanara plaatste.

⁽²⁾ Gouvernementsbesluit van 8 Mei 1857, no. 4.

Bij Haar besluit van 12 November 1866, no. 19, zag de Regering voorshands af van eene verwezenlijking van het denkbeeld van den Resident Esser op grond:

1°. dat, terwijl voor de eilanden Timor en Rotti nog zoo veel te doen viel, het slechts tot versnippering van krachten zoude leiden, indien het onderwijs op Flores, Lomblem, Pantar en Alor door de Regering ter harte werd genomen;

2°. dat, indien op de voorstellen tot oprigting eener kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Koepang door het Opperbestuur in gunstigen zin werd beschikt, die kweekschool te eeniger tijd ook voor laatstgenoemde eilanden van nut zoude kunnen zijn.

Terwijl alzoo de Regering het nemen van maatregelen tot beschaving en ontwikkeling van de eilandbewoners benoorden Timor uitstelde, sloeg te Larantoeka een Roomsche-Catholiek priester, de pastoor *G. Metz*, de handen aan het werk. Achter zijne woning liet hij een schoolgebouw oprigten, kocht eenige schoolbehoefden, bezoldigt nog heden (1871) een onderwijzer en voedt en kleedt een 40tal leerlingen.

Die school behoort tot de treurigste, welke ik tot nog toe gezien heb. De leerlingen, onder welke zich enkele bevinden afkomstig van tamelijk ver van Larantoeka gelegen plaatsen, alle jongens van 7 tot 12 jaren, leeren Catholijke kerkgezangen zingen, een weinig lezen, slecht schrijven en van rekenen zoo goed als niets. Aardrijkskunde of eenig ander vak, dat tot de ontwikkeling van verstand en hart der leerlingen kan bijdragen, is tot nog toe niet gedoceerd; hoezeer de school omstreeks 1865 is begonnen.

Misschien bedrieg ik mij, maar de school te Larantoeka heeft op mij den indruk gemaakt van hoofdzakelijk eene pépinière voor zangers in de kerk te dier plaatse te zijn.

De onderwijzer, tevens organist, een inlander van Larantoeka, toonde in mijne tegenwoordigheid niet een eenigermate geschikt onderwijzer te zijn. In zijn onderwijs was geen zweem van methode te ontdekken en; toen ik hem vroeg, of zijne leer-

lingen met breuken konden werken, bleek 't, dat hij zelf niet wist, wat eene breuk is.

De heer *Metz* heeft sedert lang getoond voor zijne school veel over te hebben, maar met het geven van geld alleen komt men er niet. De onderwijzer wordt blijkbaar te weinig gecontroleerd en te weinig geholpen in die zaken, waaromtrent zijne kennis te kort schiet. Er heerscht ook te weinig orde in de school.

TIMOR.

Het inlandsch schoolonderwijs op het eiland Timor is het oudste onderwijs, dat in de residentie van dien naam is gegeven; evenals onze vestiging op dat eiland (het fort *Concordia*, waaromheen zich later de stad Koepang heeft gevormd) onze oudste vestiging in dat gewest is.

Buddingh verhaalt, dat reeds in 1668 of 1670 eene school te Koepang bestond, maar hij geeft de bron niet op, waaruit hij dat bericht heeft geput ⁽¹⁾.

Volgens *Valentijn* werd de school te Koepang in 1701 door 22 leerlingen bezocht, omtrent welke school hij overigens niets vermeldt, dan dat in 1716 daarbij als onderwijzer, tevens krankbezoeker, werd aangesteld de inlander *Amos Pieterszoon Thenoe*, die zeer goed de Hollandsche taal sprak en fraaije Arabisch-Maleische letters kon schrijven ⁽²⁾.

De Koepangsche predikant *Walstorff* berigtte in 1756 aan de Regering, dat behalve ter hoofdplaats Koepang, nog in vier Timoresche negorijen, wier regenten het Christendom hadden omhelsd, — „waardoor ook een groot gedeelte harer onderdanen natuurlijk tot dit zelfde besluit zijn gekomen,” — inlandsche leermeesters werden gevonden.

⁽¹⁾ Nederlandsch-Oost-Indië, III, 293.

⁽²⁾ Deel III, 2de stuk, bladz. 123 en 127.

Op den vroeger reeds aangehaalden Algemeenen Staat der scholen in Neêrlandsch-Indië van Augustus 1799 komt voor:

„Op Timor aan het kasteel:		
„in Compagn ^e . school	122	kinderen
„nog ongedoopt	69	„
„School-kinderen	22	„
„in het rijk van Coupang.		
„Sonnebaj	16	„
„Amabi	10	„
„in het rijk van Amphoang	6	„

Nadat in het begin van 1817 het Nederlandsche gouvernement weder in het bezit was gesteld van Timor en onderhoorigheden, kwam in 1819 te Koepang de zendeling, *R. le Bruijn*, die er eene school aantrof, waarin slechts 8 kinderen eenig onderwijs in het lezen en in het zingen van psalmen genoten (¹). Door zijn toedoen telde echter die school vijf jaren later, in 1824, 93 leerlingen.

Te Babau rigtte hij in 1822 eene school op, die twee jaren daarna door 47 kinderen bezocht werd.

Toenmaals bestonden bovendien nog drie scholen op Timor, in welke gezamenlijk $\pm$ 450 kinderen onderwijs ontvingen in het lezen en schrijven van de Maleische taal met Romeinsche karakters, in het zingen en vooral in de godsdienst (²).

Na den dood van *le Bruijn* vervielen de meeste dezer scholen, want in 1834 bestonden daarvan niet meer dan twee, te Koepang en te Babau, waarvan de eerste eene gouvernements-school was.

In 1837 rigtte de zendeling *Heijmering* weder vier scholen op, t. w. te Oisapa, Olio, Oisau en Paritti.

Karakteristiek voor de wijze, waarop die scholen tot stand kwamen, is eene passage in het algemeen verslag van Timor over 1836, waar gezegd wordt, dat het aantal leerlingen dier

(¹) De Oosterling, II, bl. 13.

(²) De Oosterling, II, bl. 11 en 14.

scholen in 1837 stellig grooter zoude geweest zijn, indien de Resident niet met al te veel toegefelijkheid, uit volslagen gebrek aan levensmiddelen (*sic*) had moeten te werk gaan. Desniettegenstaande vermeerderde hun aantal van 257 op 17 Januarij 1837 tot 482 op 1 September van datzelfde jaar, — bij de gouvernementeele Koepangsche school van 94 tot 219.

In 1842 bestonden op Timor 10 en omstreeks 1851 14 scholen, alle, op ééne (Koepang) na, zendingscholen.

Dat aantal is sedert wel verminderd, maar niet vermeerderd, zoodat men mag aannemen, dat te dien tijde het inlandsch schoolonderwijs op het eiland Timor zijn hoogsten bloei bereikte.

Met de intrekking voor het grootste gedeelte van de missie van het Nederlandsche zendelinggenootschap in de residentie Timor in 1851 ging het aantal zendingscholen op het eiland Timor belangrijk achteruit.

Slechts te Oisapa, Olio, Babau, Oisau en Oiboefo bleven zendingscholen in stand, welke in Maart 1858 door het gouvernement, op voorstel van *Buddingh* werden overgenomen.

Eene vergissing in het gouvernementsbesluit van 8 Mei 1857, no. 4, was oorzaak, dat deze overname ongeveer een jaar te laat geschiedde. Want bij dat besluit was bepaald, dat op het eiland Timor weder 5 scholen voor inlandsche Christenen zouden worden opgerigt, welke minder juiste redactie bij het gouvernementsbesluit van 20 December 1857, no. 9, werd verbeterd door aan den Resident van Timor te kennen te geven dat de bedoeling was om de vijf scholen op Timor van het zendelinggenootschap over te nemen en de meesters uit 's lands kas te bezoldigen.

Sedert is dit luttele aantal scholen vermeerderd met zes gouvernementeele en vijf kampong- of negorijscholen, van welke echter in 1871 slechts twee gouvernementsscholen (Paritti, Baung) en drie kampongscholen in wezen waren (¹).

(¹) De geschiedenis van een vijftal dezer scholen is hier achter afzonderlijk behandeld.

Er bevonden zich derhalve in Junij 1871 scholen:

Gouvernementeele:

te Koepang	met 108 leerlingen (gem. aantal	60)
Polla-Oiboefoe	" 40 " " "	25
Oisapa	" 53 " " "	20 à 25
Olio	" 42 " " "	20 à 30
Babau	" 73 " " "	35 à 60
Oisau	" 59 " " "	20 à 30
Baung	" 76 " " "	40 à 50
Paritti	" 44 " " "	20 à 30

totaal 495 leerlingen

Gemeentelijke:

te Soelamoe (begonn. 3 Aug. 1857)	met 43 l. (gem: 25 à 30)
Ajer-Koesambi (" 15 Nov. 1869)	" 24 " (" 15 à 20)
Oikabiti (" Dec. ")	" 37 " (" 30)

totaal 104 leerlingen
495 "

totaal generaal 599 "

Bij het gouvernementsbesluit van 21 December 1870, no. 6, is de school te Polla-Oiboefoe in twee scholen gesplitst, maar ten gevolge van gebrek aan een docent was in Junij 1871 die splitsing nog geene werkelijkheid geworden. De onderwijzer te Polla gaf nog altijd om beurten te Polla en te Oiboefoe les, welke negorijen niet verre ($1\frac{1}{2}$ paal) van elkaar verwijderd, maar ten gevolge van een bergstroom gedurende den regentijd méestal volkomen van elkaar afgescheiden zijn (1).

Alle scholen zijn gelegen in het westelijkste deel van het eiland Timor, meer of min in de nabijheid van de hoofdplaats Koepang. Midden-Timor bezit sedert het te niet gaan van de gouvernementeele school te Atapoepoe in November 1869 geene inrigting voor schoolonderwijs meer en wegens

(1) Cf. het gouv. besluit van 6 Augustus 1870, no. 27.

de barbaarsheid der bevolking aldaar en de luttele bemoeienis der Regering met die bevolking zoude het zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk zijn in dat gedeelte van het eiland scholen op te rigten en in stand te houden.

Ingevolge contracten, met de Oost-Indische Compagnie aangegaan, waren ettelijke inlandsche hoofden in de residentie Timor verplicht hout, kalk en werklieden gratis te leveren ten behoeve van gebouwen, van bestuurswege opgericht of nog op te rigten.

Vermoedelijk op grond hiervan, hoezeer in die contracten geen sprake is van schoollokalen en die contracten reeds lang vervallen zijn, bouwt en onderhoudt nog heden de inlandsche bevolking van het westelijke gedeelte van het eiland Timor de schoolgebouwen aldaar, behalve dat te Koepang, en voorziet die gebouwen van tafels en banken.

Dat bouwen en onderhouden gaat echter over het algemeen zeer gebrekkig. In 1863 kwam na 1½ jaar wachten te Polla een schoollokaal gereed, hetgeen echter, in weerwil van den ruimen, daaraan besteedden tijd, toch eerder voor eene stal, dan voor eene school bestemd scheen te zijn (¹); en nog in 1871 stond aldaar een donker, onoogelijk schoolgebouwtje. De vorst van Amarassi vertelde mij voornemens te zijn het schoollokaal en de onderwijzerswoning te Baun door zijne kinderen (anak-anak = onderdanen) te doen vernieuwen, maar de tijd zal moeten leeren, wanneer dat voornemen werkelijkheid wordt.

Te Babau wordt school gehouden in de kerk, welke een voldoende ruim, tamelijk net, steenen gebouw is. De overige schoollokalen op het eiland Timor, met uitzondering van dat te Koepang, zijn alle van hout en bebak., met gawangbladen gedekt. Zij zijn eigenlijk niet meer dan ruw afgewerkte, grootendeels donkere en weinig geschikte loodsen.

Bij de oprigting van de scholen te Baun (Amarassi) en te Manobait bleef 't niet alleen bij de schoolgebouwen, het meu-

(¹) Verslag inlandsch onderwijs, 1863, bl. 125.

bilair en de onderwijzerswoningen, maar moest de bevolking ook 200 à 300 klapperboomen in de nabijheid van laatstbedoelde verblijven planten, opdat de onderwijzers uit de opbrengst dier boomen later hun onderhoud zouden kunnen vinden (1). Te Manobait kwam nooit eene school tot stand en te Baun heb ik te vergeefs naar de bewuste boomen gezocht. Deze wijze van tegemoetkoming in de behoeften der onderwijzers was echter op Timor geene nieuwigheid, want omstreeks 1862 werd de opbrengst van een 30tal klapperboomen ontnomen aan den onderwijzer te Babau, die de vruchten dier boomen tot dien tijd toe genoten had (2).

Gedurende de periode van het inlandsch schoolonderwijs op het eiland Timor van wege het Nederlandsche zendelinggenootschap, getroostte zich dat genootschap ook kleine opofferingen voor schoolgebouwen en onderwijzerswoningen.

Volgens het algemeen verslag van de residentie Timor over 1838 was toenmaals de Koepangsche gemeente te arm om een schoolgebonw te kunnen oprigten, weshalve de Resident wenschte, dat de Regering met behulp van het diaconiefonds in de behoefte aan zoodanig gebouw zoude voorzien. Of de Regering aan dat verlangen heeft voldaan, heb ik niet kunnen ontdekken, maar wel heb ik vermeld gevonden, dat met gelden, afkomstig uit het bewuste fonds, is aangekocht een oud, vervallen, geheel van boombladeren opgetrokken huis, waarin tot in 1840 of 1841 school is gehouden.

Sedert was de kerk te Koepang tevens schoollokaal tot in het jaar 1867, toen aan de inlandsche school aldaar werd afgestaan het wegens ongeschiktheid en ongezondheid afgekeurde gebouw der gouvernementeele lagere school voor Europeanen en daarmede gelijkgestelden.

Dat gebouw, hetgeen wel feitelijk, maar nog niet officieel voor het inlandsch onderwijs is afgestaan, staat op eene plaats, welke bij hevige regens en bandjirs onder water ge-

(1) Gouvernementsbesluit ddo. 4 Mei 1863, no. 5.

(2) Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap, VIII, 33.

.raakt. Het vroegerè bezwaar, dat bij zulke gelegenheden de vloer van de school vochtig werd, is thans grootendeels overwonnen door ophooging van die vloer. Maar deze verbetering heeft het nadeel ten gevolge gehad, dat het schoollokaal te laag is geworden.

Het meubilair van de gouvernementeele inlandsche scholen op het eiland Timor is hoogst eenvoudig, maar over het algemeen in bruikbaren toestand. Banken en tafels zijn door de bevolking geleverd en beter afgewerkt dan de Rottinesche schooltafels en banken. Te Polla behielp men zich met eene geleende tafel en met dito banken, ook miste men aldaar een schoolbord, omdat een en ander voor eenige jaren, te gelijk met het schoolgebouw, is verbrand. Te Oiboefoe bestond al het schoolmeubilair uit . . . . . twee planken! Te Oisapa, Oikabiti, Paritti en Baun waren wel schoolborden, maar geene ezels om die borden op te zetten. De kampongscholen te Ajer-Koesambi en te Soelamoe bezaten geene schoolborden.

Indien de opkomst der leerlingen geregelder was, dan zouden overal de schoollokalen te klein en het aantal banken en tafels te gering zijn. Maar een en ander is op de meeste plaatsen blijkbaar ingerigt in verband met het gemiddeld aantal opkomende scholieren.

Eene kast tot berging van schoolbehoefden vindt men zelfs in de school ter hoofdplaats niet, laat staan in de overige scholen.

Tegelijk met de overname van vijf zendingscholen op het eiland Timor en van 18 dergelijke scholen op het eiland Rotti in 1857 heeft de Regering bepaald, dat voor aankoop van schoolbehoefden ten dienste van die scholen jaarlijks beschikt kon worden over eene som van f 250, — ⁽¹⁾.

In 1862 is, nadat de sub-commissie van onderwijs te Koe-

⁽¹⁾ Gouvernementsbesluit van 8 Mei 1857, no. 4.

pang een crediet van *f* 1000, — 's jaars had aangevraagd, de vroegere som verdubbeld en mitsdien op *f* 500, — gebragt ⁽¹⁾.

Voor de scholen te Baung (Amarassi) en te Manobait (vervallen in 1865) werd in 1863 eene som van *f* 50, — 's jaars voor aankoop van schoolbehoefden toegestaan ⁽²⁾ en laatstelijk eveneens eene som van *f* 60, — 's jaars voor de school te Oiboefoe ⁽³⁾.

In het geheel kan derhalve voor aankoop van materialen ten behoeve van 28 gouvernementeele inlandsche scholen in de residentie Timor tegenwoordig (1871) beschikt worden over een crediet van *f* 610,—, of gemiddeld per school over *f* 20,— 's jaars.

Uit den aard hunner bestemming zijn die gelden aan de Algemeene Rekenkamer verantwoord; en nopens hunne aanwending heeft de Resident van Timor mij geene andere inlichtingen kunnen geven dan de volgende:

1869 beschikbaar gesteld	<i>f</i> 550.—
besteed voor aankoop van boeken	" 340.—
1870 batig saldo 1869	<i>f</i> 210.—
beschikbaar gesteld	" 550.—
	telt <i>f</i> 760.—
besteed voor aankoop:	
<i>a.</i> van boeken.	<i>f</i> 131.—
<i>b.</i> van 40 kaarten, 10 globes, vracht, enz.	" 629.—
1871 batig saldo 1870	
beschikbaar gesteld	<i>f</i> 610.—
besteld en nog te betalen:	
1500 exemplaren spel- en lees-	

⁽¹⁾ Gouvernementsbesluit van 4 Dec. 1862, no. 19

⁽²⁾ do. do. " 4 Mei 1863 " 5

⁽³⁾ do. do. " 21 Dec. 1870 " 6.

boekjes van Graafland	f 310.—
1500 exemplaren Kitab midras "	180.—
1500 exemplaren Kitab batja a-	
kan manusija enz.	" 300.—
	<u>f 790.—</u>
1872 nadeelig saldo 1871	f 180.—

Vroeger moeten voor de scholen wel eens papier en leien zijn aangekocht; maar in de laatste jaren is het toegestane geld bijna uitsluitend voor aankoop van boeken besteed. Zulks heeft o. a. ten gevolge gehad, dat ik een aantal scholieren aantrof, die niet in het bezit van eene lei waren, t. w.:

te Põlla	20	leerlingen
" Oisapa	30	"
" Oisau	32	"
" Oikabiti	29	"
" Ajer-Koesambi	10	"
" Soelamoe	19	"

Alle leermiddelen, behalve eenige boeken, moeten de leerlingen of hunne ouders koopen en die leermiddelen kunnen zij alleen ter hoofdplaats Koepang, — derhalve op grooten afstand van hunne woonplaatsen verkrijgen. Het aanwezen van eenige leermiddelen in eene Timoresche school, hoe weinige ook, baart dientengevolge meer verwondering dan de totale absentie daarvan zoude kunnen baren. Te bejammeren is het, dat, terwijl in de Timoresche scholen een zoo groot gebrek aan papier, inkt, pennen, leien, griffels heerscht, de weinige gelden waarover men kan beschikken om in de eerste behoeften eener school te voorzien, zijn aangewend tot aankoop van kaarten en globes, welke hoe nuttig ook, toch in eene Timoresche school, vooralsnog niet in de eerste plaats vereischt worden.

Hoezeer op de meeste plaatsen, waar op het eiland Timor scholen gevestigd zijn, de houtsoort gevonden wordt, welke voor schrijflanken (papan toelis) geschikt is, worden toch dergelijke planken in die scholen niet gebruikt. Zoolang echter de voorraad papier in die scholen onvoldoende blijft, komt het mij, om vroeger reeds ontwikkelde redenen, allezins wensche-

lijk voor, dat de leerlingen worden genoopt zoodanige planken te snijden, ten einde in die school als surrogaat voor papier te gebruiken.

De schrijfvoorbeelden, door den graveur Wiemans, op last der Regering vervaardigd, trof ik in nagenoeg alle gouvernementeele scholen aan, maar overal ongebruikt.

Onbekend zijn de leermiddelen, waarmede de O. I. Compagnie hare Timoresche schooljeugd begiftigde, maar hoogstwaarschijnlijk is, dat die leermiddelen dezelfde, grootendeels theologische boeken en boekjes waren, welke in de 17e en 18e eeuw in de Ambonsche scholen gebruikt werden.

Uit een rapport van den Bandaschen predikant, *G. J. Huther*, blijkt, dat hij in 1789 aan de scholen op de Z. W. eilanden uitdeelde: bijbels, nieuwe testamenten, psalmboeken, predicatie-boeken, catechismi, spreuken Salomo's, historie Davids, epistolen, pentateuchi met Arabische letters, vraagboeken en letterkōnsten.

De Timoresche schoollitteratuur zal toenmaals wel van denzelfden aard geweest zijn.

De zendeling *le Bruijn*, te Koepang gevestigd, schreef eenige Maleische tractaatjes en vertaalde de evangelische gezangen in het Maleisch (¹).

Zijn opvolger, *ter Linden*, schijnt niet voor de school geschreven te hebben, maar daarentegen diens opvolger, de zendeling *G. Heijmering*, des te meer, aan wien het zendelinggenootschap een ijzeren drukpers toezond, waarvan hij vlijtig gebruik maakte (²).

R. de Klerk noemt in zijn „eerbiedig berigt nopens den staat „van Timor, 1756” de schoolmeesters aldaar „kerkelijke bedientens” en in een brief, gedagteekend 20 Augustus 1756, van den Koepangschen predikant *C. M. Walstorff* leest men, dat een inlandsch leermeester elken Zondag, des namiddags, in de Maleische taal preekte.

(¹) *L. J. van Rhijn*, Reis door den Indischen archipel, bl. 518.

(²) *L. J. van Rhijn*, Reis door den Indischen archipel, bl. 524.

Evenals toen zijn nog heden (1871) de gouvernementeele inlandsche onderwijzers op het eiland Timor, met uitzondering van die ter hoofdplaats Koepang, ten gevolge van het gouvernementsbesluit van 8 Mei 1857, no. 4, „kerkelijke bedientens.”

Een gevolg van de tweeslachtige natuur der tegenwoordige inlandsche onderwijzers op Timor is, dat zij in hunne scholen, behalve lezen, schrijven, een weinig rekenen en zingen, ook godsdienstig onderwijs geven, bestaande o. a. uit het van buiten leeren door hunne leerlingen van het Onze Vader en van andere gebeden, van de 10 geboden, van de geloofsartikelen, enz.

Het behoeft geen betoog, dat dergelijk onderwijs in eene gouvernementeele school niet op zijne plaats is.

Onder de schoolmeesters, in Junij 1871 op het eiland Timor in gouvernementeele inlandsche scholen werkzaam, bevonden zich nog vier Ambonezen, alle leerlingen van Roskott, te weten de onderwijzers ter hoofdplaats Koepang, te Babau, te Oisau en te Paritti. De onderwijzer te Koepang *Warisal* is ongetwijfeld de geschiktste van alle inlandsche onderwijzers in de residentie Timor, maar in het land der blinden is éénoog koning, welk spreekwoord men met alle regt op de residentie Timor en hare inlandsche onderwijzers mag toepassen. Want de overige gouvernementeele inlandsche onderwijzers op het eiland Timor hebben als zoodanig al zeer weinig te beduiden. Met uitzondering van de leerlingen van Roskott, die voor hun vak heeten opgeleid te zijn, zouden zij tot de uitmuntendste autodidacten moeten behooren, ja halve geniën moeten zijn, wilden zij in de gegeven omstandigheden iets meer te betekenen hebben.

Behalve ter hoofdplaats Koepang, vindt men in de Timoresche scholen geene hulponderwijzers of kweekelingen. 40 tot 100 leerlingen kunnen echter door één onderwijzer niet behoorlijk onderwezen worden, al komen zij niet geregeld dagelijks ter schole, weshalve de aanstelling van een tweeden hulponder-

wijzer bij de Koepangsche school en van een hulponderwijzer bij zes der overige gouvernementeele inlandsche scholen op het eiland Timor dringend noodzakelijk is.

Na het herstel van het Nederlandsche gezag in deze gewesten stond de Regering aanvankelijk *f* 96,— 's maands toe voor de bezoldiging van 16 inlandsche onderwijzers in de residentie Timor, welke som (eigenlijk eene subsidie voor het Nederlandsche Zendelinggenootschap, den stichter van de toenmalige inlandsche scholen op het eiland Timor) regelmatig tot in de maand Maart 1831 is uitbetaald.

Bij resolutie van 30 December 1832, no. 4, art. 22, genomen naar aanleiding van het rapport van den commissaris *Francis*, bepaalde de Regering, dat het tractement van den inlandschen onderwijzer te Koepang zoude bedragen *f* 30,— 's maands, welk tractement tot heden onveranderd is gebleven.

In gevolge de gouvernementsbesluiten van 8 Mei 1857, no. 4, 7 Januarij en 4 Mei 1863, no. 8 en 5, genieten de overige gouvernementeele inlandsche onderwijzers op het eiland Timor eene maandelijksche bezoldiging van *f* 25,— en in gevolge het gouvernementsbesluit van 15 September 1862, no. 5, de hulponderwijzer bij de inlandsche school te Koepang een tractement van *f* 15,— 's maands.

Het tractement van den onderwijzer te Koepang is niet meer voldoende, want sedert 1832 zijn de prijzen van alle levensbehoefden te dier plaatse, evenzeer als elders, zóó gestegen, dat de tegenwoordige functionaris met zijn tractement alleen niet zoude kunnen toekomen. Ten gevolge van het waarnemen van andere betrekkingen; zooals die van voorzanger in de protestantsche kerk, en ten gevolge van eene toelage uit het Koepangsche zendingfonds geniet hij een inkomen van *f* 56,— 's maands, waarmede hij ternaauwernood in zijne behoeften kan voorzien. Het behoeft echter geen betoog, dat zijne vervangers op een dergelijk inkomen niet mogen rekenen. Aan zijn voorganger is bij het gouvernementsbesluit van 15 September 1862, no. 13, eene personeele toelage van *f* 30,—

's maands toegekend, die alzoo in het geheel maandelijks f 60.— uit 's lands kas ontving.

De inlandsche bevolking van de hoofdplaats Koepang bestaat, evenals die van menige voorname haven in Nederlandsch-Indië, uit allerlei elementen. Men vindt daar Timorezen, Rottinezen, Savoenezen, Solorezen, Makassaren, Chinezen, enz. enz.

In de inlandsche school te dier plaatse treft men dientengevolge ook kinderen van verschillende natiën aan.

Aan al die kinderen onderwijs te geven met behulp hunner moedertaal zal ten allen tijde eene onmogelijkheid blijven; maar gelukkig veroorlooft de omstandigheid, dat alle, meer of min vaste, inlandsche bewoners van Koepang het locale Maleisch magtig zijn, in deze school te transigeren met het beginsel, dat lager schoolonderwijs moet gegeven worden met behulp van de moedertaal.

Het Maleisch echter, dat tot nog toe in de Koepangsche school is onderwezen, zal beter en zuiverder moeten worden, waartoe gelegenheid zal bestaan, zoodra aan het hoofd dier inrigting geplaatst kan worden een in de Koepangsche kweekschool opgeleid onderwijzer.

Bepaald Rottinesche volkplantingen op Timor zijn de negorijen Oisapa, Polla, Oiboefoe, Olio, Babau, Oisau, Paritti, Ajer-Koesambi en Soelamoe, op al welke plaatsen de tegenwoordige Maleische scholen te zijner tijd in Rottinesche moeten veranderen.

Zuiver Timoresche scholen zijn die te Baun en te Oikabiti (Amarassi), wier leerlingen voor het grootste gedeelte nagevoeg geen woord Maleisch verstaan. Eene bijzonderheid van de leerlingen te Baun was ook, tijdens mijn bezoek aan die school, dat zij alle van vorstelijken bloede waren. Eerst nadat die prinsjes en prinsesjes volleerd zullen zijn, zullen kinderen van mindere hoofden toegelaten worden en in de laatste plaats kinderen van den kleinen man. Ik vrees echter, dat de laatsten wel nimmer eene beurt zullen krijgen. Want *volleerd* betekent in deze school, dat de leerling een leeftijd heeft bereikt,

waarop hij of zij niet meer gevoegelijk de school kan bezoeken; en, indien de kinderen van den kleinen man te Baun moeten wachten op het volwassen zijn van de tegenwoordige leerlingen der school aldaar, dan zijn zij ook volwassen. — Deze ongelukkige regeling is alweder een gevolg van het ongelukkige zelfbestuur van den Radja van Amarassi. Immers deze vorst is de leverancier van schoolkinderen te Baun. Vrijwillig zendt aldaar geen vader of moeder zijn of haar kind ter schole.

Te Oikabiti was de Fettor (vazal van den Radja van Amarassi) voornemens het aantal leerlingen tot 50 op te voeren, waartoe hij door eene soort van oppasser kinderen van radja-moeda's en temoekon's van heinde en verre liet bijeenzoeken. Ook daar was de school niet voor den kleinen man bestemd.

Elders, op gouvernementsgrondgebied, waar slechts kamponghoofden worden aangetroffen, zoo als te Babau, Paritti, enz., heerscht geen dwang ten aanzien van het schoolgaan der kinderen. De posthouders moedigen zulks aan; vele ouders hebben vroeger zelve ter schole gegaan; velen zijn ook van meening, dat zij als Christenen hunne kinderen moeten laten onderwijzen; en zóó blijven de scholen aldaar bevolkt.

De schoolstraffen op Timor bestaan uit boeten en rotanslagen in de scholen te Baun en te Oikabiti en uit rotanslagen (hoogstens drie) in de meer van de hoofdplaats verwijderde gouvernementeele scholen. De Resident van Timor heeft dit laatste verboden, maar zijn verbod wordt blijkbaar slecht nagekomen. Het is dan ook voor de onderwijzers moeilijk zonder eenig afdoend strafmiddel de orde in hunne scholen te bewaren. Gelukkig behoeft de bedoelde straf niet dikwerf te worden toegepast.

Regelingen nopens werkzaamheden, vacantiën, enz., heb ik in geene Timoresche school aangetroffen.

De inlandsche school te Koepang stond tot in September 1865 onder het toezigt van de sub-commissie van onderwijs

waarop hij of zij niet meer gevoegelijk de school kan bezoeken; en, indien de kinderen van den kleinen man te Baun moeten wachten op het volwassen zijn van de tegenwoordige leerlingen der school aldaar, dan zijn zij ook volwassen. — Deze ongelukkige regeling is alweder een gevolg van het ongelukkige zelfbestuur van den Radja van Amarassi. Immers deze vorst is de leverancier van schoolkinderen te Baun. Vrijwillig zendt aldaar geen vader of moeder zijn of haar kind ter schole.

Te Oikabiti was de Fettor (vazal van den Radja van Amarassi) voornemens het aantal leerlingen tot 50 op te voeren, waartoe hij door eene soort van oppasser kinderen van radja-moeda's en temoekon's van heinde en verre liet bijeenzoeken. Ook daar was de school niet voor den kleinen man bestemd.

Elders, op gouvernementsgrondgebied, waar slechts kamponghoofden worden aangetroffen, zoo als te Babau, Paritti, enz., heerscht geen dwang ten aanzien van het schoolgaan der kinderen. De posthouders moedigen zulks aan; vele ouders hebben vroeger zelve ter schole gegaan; velen zijn ook van meening, dat zij als Christenen hunne kinderen moeten laten onderwijzen; en zóó blijven de scholen aldaar bevolkt.

De schoolstraffen op Timor bestaan uit boeten en rotanslagen in de scholen te Baun en te Oikabiti en uit rotanslagen (hoogstens drie) in de meer van de hoofdplaats verwijderde gouvernementeele scholen. De Resident van Timor heeft dit laatste verboden, maar zijn verbod wordt blijkbaar slecht nagekomen. Het is dan ook voor de onderwijzers moeilijk zonder eenig afdoend strafmiddel de orde in hunne scholen te bewaren. Gelukkig behoeft de bedoelde straf niet dikwerf te worden toegepast.

Regelingen nopens werkzaamheden, vacantiën, enz., heb ik in geene Timoresche school aangetroffen.

De inlandsche school te Koepang stond tot in September 1865 onder het toezigt van de sub-commissie van onderwijs

aldaar; sedert Januarij 1867 voorloopig onder het toezigt van den Resident van Timor (1).

Zoolang de Regering zich niet regtstreeks met de overige inlandsche scholen op het eiland Timor bemoeide, hielden daarop zendelingen toezigt; maar toen in 1858 die scholen gouvernementeele inrigtingen werden, kwamen zij onder het toezigt van de sub-commissie van onderwijs te Koepang, totdat in Januarij 1867 ook over haar het toezigt voorloopig aan den Resident van Timor werd opgedragen.

Feitelijk, maar niet regtens, staan thans de scholen te Paritti, Babau en Baung onder het toezigt van de aldaar gevestigde posthouders. Op de overige scholen wordt zoo goed als geen toezigt gehouden; en het toezigt dier posthouders heeft ook zeer weinig te beduiden.

Aan nagenoeg alle scholen kon men duidelijk bemerken, dat het daarop gehouden toezigt sedert lang veel, zeer veel te wenschen overliet.

---

(1) Gouvernementsbesluit van 24 Januarij 1867, no. 9.